

चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको नेपाली स्नातकोत्तर
तह (एम.ए.) प्राइभेट द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

अध्ययनपत्र

अध्ययनकर्ता

धनराज सिलवाल

शैक्षिक सत्र : २०६६/२०६८

त्रि.वि.दर्ता नं. : ४४४५३-८८

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

वि.सं. २०७४/सन् २०१७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी धनराज सिलवालद्वारा नेपाली एम.ए. प्राइभेट दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरिएको चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन शीर्षकको यो अध्ययनपत्र स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा
अध्ययन निर्देशक

हस्ताक्षर

प्रा. कपिलमणि शर्मा रेग्मी
बाह्य परीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०७४।०९।२०
सन् : २०१८-१-४

अध्ययन निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (प्राइभेट) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी धनराज सिलवालले **चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन** शीर्षकको अध्ययनपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत अध्ययन कार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७४।०९।१६

२०१८-१-१

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा

प्राध्यापक

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा थारू लोकगीतको अध्ययन शीर्षकको अध्ययनपत्र नेपाली स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यो अध्ययनपत्र तयार पार्न आवश्यक मार्गनिर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु, अध्ययन निर्देशक एवम् नेपाली विभागका अध्यक्ष प्रा.डा. होमनाथ सापकोटाज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अध्ययनकार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सल्लाह र सुभाउ दिनुहुने नेपाली विभागका अन्य आदरणीय गुरुहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

थारू लोकगीतहरू सङ्कलन गर्ने क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने लक्ष्मण चौधरी, हाल खैरहनी नगरपालिकाका अवकाशप्राप्त शिक्षक (हाल सिमलटाँडी), खैरहनी मा.वि.की विन्दा चौधरी (शिक्षिका), कारी महत्तो (शिक्षक), हरि चौधरी, फिरला चौधरीका साथै अन्य साथीभाइहरूप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

मेरो अध्ययन कार्यलाई सफल पार्न कुनै न कुनै तरिकाले निरन्तर हौसला वा सहयोग पुऱ्याउनु हुने स्व. पिता बलराम सिलवाल, माता तीर्थकुमारी सिलवालका साथै जीवनसङ्गिनी कविता थपलिया (सिलवाल) र छोरी दिव्याज्योति सिलवाल, ज्वाइँ माधव पौडेल, अनि छोरा दिवस सिलवालप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

यसैगरी यो अध्ययनपत्र तयार गर्न निरन्तर समय खर्चिने, छिटोछरितो र शुद्धसँग टुङ्गन गरिदिनु हुने लिङ्ग कम्प्युटरका जीवन हुङ्गानालाई मुरीमुरी धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यो अध्ययनपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०७४।०९।१५

२०१७-१२-३०

.....

धनराज सिलवाल

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस अध्ययनपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्द र तिनको पूर्ण रूप यसप्रकार रहेको छ :

अनु.	अनुवाद
इ.सं.	इस्वी संवत्
एफ.एम.	फ्रिक्वेन्सी मोडुलेसन
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस्
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.भा.प्र.स.	नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
सं.	सङ्ख्या
संस्क.	संस्करण
सङ्क.	सङ्कलक
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

परिच्छेद : एक

अध्ययन परिचय

१.१	परिचय	१
१.२	समस्या कथन	१
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	अध्ययन कार्यको औचित्य	५
१.६	अध्ययन कार्यको सीमाङ्कन	६
१.७	सामग्री सङ्कलन र अध्ययनविधि	६
	१.७.१ क्षेत्रीय अध्ययन	६
	१.७.२ अन्तर्वार्ता विधि	६
	१.७.३ पुस्तकालयीय अध्ययन विधि	६
१.८	अध्ययनको रूपरेखा	७

परिच्छेद : दुई

खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थिति

२.१	परिचय	८
२.२	थारू जातिको परिचय	९
२.३	थारू जातिको व्युत्पत्ति र अर्थ	९
२.४	खैरहनी-१, ज्यामिरे थारूबस्तीको भौगोलिक अवस्थिति	१०
२.५	खैरहनी-१, ज्यामिरे थारूबस्तीमा बसोबास गर्नेहरूको धर्म र संस्कृति	१०
२.६	चितवनमा थारूहरूको बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या	१०
२.७	थारू भाषा	१२
२.८	चितवनको थारू लोकसाहित्य	१३
२.९	निष्कर्ष	१५

परिच्छेद : तीन
लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूप

३.१	परिचय	१६
३.२	लोकगीतको व्युत्पत्ति, अर्थ र परिभाषा	१६
३.३	लोकगीतका विशेषताहरू	१७
३.५	लोकगीतको वर्गीकरण	१८
३.६	लोकगीतका तत्त्वहरू	१९
३.७	लोकगीतको अध्ययन परम्परा	२०
३.८	निष्कर्ष	२१

परिच्छेद : चार

खैरहनी-१ ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन

४.१	परिचय	२२
४.२	ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरू	२२
४.३	ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतका विशेषता	२२
४.४	ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरूको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ	२४
४.४.१	पर्वगीत	२४
४.४.१.१	जितिया गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	२४
४.४.१.२	बधाउ गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	२६
४.४.१.३	दर खाएपछि गाइने बधाउ गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	२८
४.४.१.४	डारकटोनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३०
४.४.१.५	भङ्गडीया (बारहमासा) गीत को प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३१
४.४.१.६	होरिया-होरिया (डगरोट) गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३५
४.४.१.७	गहनरी (डरगोट) गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३६
४.४.१.८	फागुवागीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३८
४.४.२	धार्मिक गीत	३९
४.४.२.१	सुरसरी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	३९
४.४.२.२	सोनक मन्दिर गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	४१

४.४.२.३ भजन गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	४२
४.३.३ संस्कार गीत	४४
४.३.३.१ विवाहमा गाउने मागल गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	४४
४.३.३.२ छोरी अन्माउँदा गाउने माडर गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	४८
४.३.३.३ पराँती गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	४९
४.३.४ कर्मगीत	५१
४.३.४.१ सारो कमाजी गावेके गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५१
४.३.४.२ सुगनाक विरहुनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५३
४.३.४.३ भुमरा गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५४
४.३.४.४ कारी मेघवाक विरहुनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५५
४.३.५ विलापगीत	५७
४.३.५.१ भर्ली भदैयाक गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५७
४.३.५.२ विलाप गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	५९
४.३.५.३ तिरिया विलाप गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	६०
४.३.६ रामायण गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	६२
४.३.७ चरित्र गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	६३
४.३.८ प्रेम गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	६५
४.३.९ ऐतिहासिक गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ	६८
४.४ निष्कर्ष	७०

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५.१ सारसङ्क्षेप	७१
५.२ समग्र निष्कर्ष	७२

सन्दर्भसामग्रीसूची

परिशिष्टहरू

परिच्छेद : एक

अध्ययन परिचय

१.१ परिचय

नारायणी अञ्चल, चितवन जिल्लाअन्तर्गत खैरहनी नगरपालिका, वार्ड नं. १, ज्यामिरेमा बसोबास गर्ने आदिवासी थारूबस्तीमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन गर्नु प्रस्तुत अनुसन्धानको विषय भएकाले नै यो अध्ययन गरिएको हो । यसैले यो अध्ययनप्रबन्ध लोकगीतको अध्ययन, विश्लेषण क्षेत्र कार्यसँग सम्बन्धित छ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने थारू जातिमा प्रचलित लोकगीतहरूको प्रारम्भिक सर्वेक्षणको आधारमा प्रस्तुत अध्ययनको क्षेत्र खैरहनी-१, ज्यामिरेमा मात्र सीमित गरिएको छ । यस क्षेत्रमा रहेको को थारू समाजमा प्रचलित जनश्रुतिमूलक, पौराणिक, ऐतिहासिक र सामाजिक लोकगीतहरूको सङ्कलन र तिनीहरूको प्रस्तुति प्रक्रियाको अध्ययन र विश्लेषणमा अध्ययन केन्द्रित गरिएको छ । अध्ययनक्षेत्र 'चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन' शीर्षकमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

चितवन जिल्ला थारू (चौधरी तथा महतो) जातिको बसोबास भएको जिल्ला हो । आदिवासीका रूपमा रहेको यो जातिको आफ्नै प्रकारको मौलिकपन रहेको छ । यस समुदायमा विशेष रूपमा आफ्नै मौलिकपन भल्कने गीतहरू गाउने परम्परा रहिआएको देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन माथि उल्लिखित शीर्षकसँग सम्बद्ध मुख्य समस्यामा केन्द्रित रहेको छ । मुख्य समस्यासित सम्बद्ध अन्य समस्याहरू निम्नलिखित छन् :

- क) चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थिति के-कस्तो रहेको छ ?
- ख) लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूप के-कस्तो रहेको छ ?
- ग) चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरूको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ के-कसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ?

यिनै आधारभूत समस्यामा केन्द्रित रही प्रस्तुत अध्ययनकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

- क) चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थितिको बारेमा अध्ययन गर्नु ।
- ख) लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूपको निरूपण गर्नु ।
- ग) चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ प्रस्तुत गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

अध्ययन शीर्षकसँग सम्बन्धित विषयमा पूर्ववर्ती अध्ययनकर्ताहरूबाट गरिएको अध्ययन, विज्ञहरूबाट प्रस्तुत गरिएका प्रतिवेदन, अनुसन्धानात्मक लेख, ग्रन्थ, अध्ययनपत्र, पुस्तक एवम् पत्रपत्रिकाहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी कालक्रमिक रूपमा समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । यहाँ विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा विद्यालय तथा विश्वविद्यालय तहका लागि तयार पारिएका पाठ्यसामग्री र अध्ययन कार्यका निष्कर्षहरूलाई पूर्व अध्ययनको रूपमा सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको साभ्रा र सुन्दर फूलबारी हो । यहाँको हावापानी फरक-फरक भौगोलिक विविधता, मौलिक प्रकारका सामाजिक, सांस्कृतिक रीतिरिवाज चालचलनहरू पाइन्छ । यस देशमा यहाँको भौगोलिक विविधताअनुसार नै विभिन्न जात-जातिहरूका आ-आफ्ना मौलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक जीवनशैलीहरू छन् ।

२०६२/०६३ को दोस्रो जनआन्दोलन र त्यसपछिको राजनीतिक परिवर्तनपछि नेपाली समाजमा धर्म निरपेक्षता र गणतन्त्र जस्ता उपलब्धि हासिल भएका छन् यिनै उपलब्धिको जगमा अगाडि बढिरहेको नेपाली समाज बहुसांस्कृतिक धर्म निरपेक्षता संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र देशको रूपमा विश्वमा परिचित छ । नेपालमा विभिन्न जातिको संख्या सय भन्दा बढी रहेको छ । तर आधिकारिक रूपमा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघमा आवद्ध जनजातिको संख्या ५९ रहेको छ । ती प्रमुख आदिवासी जनजातिहरूमा राई, लिम्बु, तामाङ्ग, थारू, मगर, गुरुङ्ग, चेपाङ्ग, कुमाल, नेवार, धामी, लोप्चा, राजवंशी, जिरेल, माभी आदि रहेका छन् (के.त.वि., २००१) ।

चितवन जिल्ला, खैरहनी नगरपालिका, वडा नं. १, ज्यामिरेमा बसोबास गर्ने प्रमुख आदिवासीको रूपमा चिनिदै आएका यिनै थारू जातिको लोकगीतलाई यस अध्ययनपत्रले अध्ययनको विषयवस्तु बनाइएको छ । यस जातिले देशको कूल जनसंख्याको ६.५ प्रतिशत ओगटेको छ । विभिन्न जाति जनजाति आ-आफ्ना मौलिक प्रकारका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक रितिरिवाज परम्परा जस्तै थारू जातिको पनि आफ्नै प्रकारको पहिचान रहेको छ । नेपालका आदिवासी जनजाति मध्ये थारू पनि पर्दछ । होचो कद, गोलो अनुहार, गालाको हाड केही उठेका, दाही जुँगा कमी आदि यिनीहरूका शारीरिक लक्षण हुन् । यस्ता लक्षण बृहत किरात जातिमा पनि हुने हुँदा यिनलाई प्रायः विद्वान्हरूले मंगोलियन रक्त एवं किरात वर्गकै पुरानो शाखा मानेको पाइन्छ । शारीरिक लक्षणबाट यिनीहरू मंगोल जस्ता देखिए पनि भाषा, धर्म, संस्कृति आदिबाट आर्य जस्ता लाग्दछन् । भाषाविद् महानन्द सापकोटाले “थरी” (ग्राम प्रमुख पद विशेष) शब्दबाट “थारू” शब्द बनेको मान्दछन् भने जनकलाल शर्मा (शर्मा-२०५८), ले “स्थवीर” शब्दबाट थारूको उत्पत्ति भएको मान्दछन् । यसअनुसार कपिलवस्तुका शाक्य र थारू बीचको पुर्खौली सम्बन्ध रहेको बुझिन्छ । यस्तै प्रेमबहादुर लिम्बु र इमानसिंह चेमजोडले थारू, कोचे, मेचे, दनुवार, थाङ्दाव आदिलाई पनि किरात वंशका टाढाका शाखाको रूपमा लिन्छन् । यस्तै कतिपय थारूले आफूलाई “कोचवंशी” र कतिले राजस्थान र कुच बिहारसँग पनि आफ्नो पुर्खौली सम्बन्ध रहेको बताउँछन् । साथै कतिले कौशलपति रामसँग पनि आफ्नो पूर्व सम्बन्ध रहेको मान्दछन् ।

चितौनिया थारूको भनाइअनुसार उनीहरूका पुर्खा अगाडि भारतको राजस्थानमा बस्तथे । मुसलमानी आक्रमण हुँदा आफ्नो ज्यान बचाउन भागेर उत्तरतर्फ लागि नेपालको तराईमा आई बसोबास गर्न थालेको मान्दछन् । सो क्षेत्रमा मुसलमानी आक्रमण वि.सं १३६० तिर भएको मानिन्छ । शत्रुको उक्त आक्रमणबाट बच्न भाग्दा शत्रुलाई आफू मरेको भन्ने विश्वास दिलाउन आफ्नो जनै समेत ठूटोमा राखी भागेका हुँदा आफ्नो जनै नभएको पनि कसैले बताउँछन् ।

थारू जाति अन्य जातिको तुलनामा कडा मेहेनती र सोझा समुदायको विचमा परिचित छन् । यिनीहरू प्रायः परम्परागत कृषि तथा पशुपालन गर्दै आए तापनि पछिल्लो समयमा यिनीहरूको परम्परागत व्यवसायमा व्यापक मात्रामा परिवर्तन भएको पाउन सकिन्छ । परम्परागत कृषि पशुपालनमा सीमित थारू जाति हिजो-आज व्यवसायिक कृषि प्रणाली पशुपालन, माछापालन, र नयाँ उद्यमशील कार्यमा क्रियाशील रहेको पाइन्छ ।

आफ्नो लोक संस्कृतिको मूल्य र मान्यतालाई सबल, सक्षम र जीवन्त तुल्याउन यस समाजमा विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरूको रचना भएको देखिन्छ । थारू भाषा र साहित्यको अध्ययन, अन्वेषणमा लागेका केही विद्वान्हरूले नेपालको पूर्वी तथा दडौरा लोकगीतहरूको सङ्कलन गर्ने कार्य गर्दै आएको देखिन्छ । थारू संस्कृतिको सार्थकता, उपलब्धि र महत्व मानिएको चितवन जिल्लामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र विश्लेषण हुन सकेको छैन । यसै सम्बन्धमा हालम्म भएका पूर्व अध्ययन कार्यलाई समीक्षात्मक रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) पटिहानी, चितवनबाट प्रकाशित **फुन्गी** (२०४० : पृ. १-२२) पत्रिकामा विभिन्न लोकगीतहरूको सङ्कलन मात्र भएको छ तर विस्तृत अध्ययन भएको छैन ।
- (ख) धर्मराज थापा (**चितवन दर्पण**, २०५० : पृ. ८०) द्वारा चितवन जिल्लामा गाइने विविध सामाजिक परिवेशका चालीस जातिका लोकगीतहरूको अध्ययन गरेका भए तापनि ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन भएको छैन ।
- (ग) कोमल धिताल (२०५७) द्वारा **सिर्जना** पुस्तकमा *प्रकृति सम्पदा र थारू लोकगीतको संरक्षण* शीर्षकको लेखमा चितवन जिल्लामा प्रचलित पराती, भुमरी, लगनी, माडर, सोरठी, बृजामार, वारहमासा, बिरहुनी आदि एघार लोकगीतको प्रकाशन भए पनि नेपाली भाषामा अनुवाद भएको छैन ।
- (घ) केवल चौधरीले **हमार सनेस** (२०५८ : पृ. २२) मा *बुढापाकाक कहावत अनुसार थारूक उत्पत्ति* शीर्षकको एक लेख प्रकाशित गरेका छन् । सो लेखमा पनि थारू लोकगीतको बारेमा चर्चा गरेको पाइँदैन ।
- (ङ) **लौठा डेगा** (२०५८) मा नवलपुरीया थारू भाषामा लेखिएका थारू जातिसँग सम्बन्धित सन्देशमूलक रचना र केही भ्रमटा गीतहरू भए पनि सबै प्रकारका गीतहरूको चर्चा गरिएको छैन ।
- (च) गणेशप्रसाद खराल (ई.सं. १९९२, अप्रिल) द्वारा *नेपालमा बोलिने थारू भाषिकामा बालगीत र लोकगीतको अध्ययन* शीर्षकको अप्रकाशित अध्ययनप्रबन्धमा थारू भाषा, जाति र संस्कृति, थारू भाषिकाहरूको अवस्था, विशेषता र अन्य भाषासँग यसको नाता, थारू भाषाका ध्वनि, व्याकरणको विविधता आदि पक्ष एवम् प्रमुख थारू कृति र कृतिकारहरूको परिचयात्मक चर्चा तथा यस भाषामा अन्य भाषाको

प्रभावको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यो अध्ययन तुलनात्मक भाषिक अध्ययनमा केन्द्रित भएकोले लोकगीतको विस्तृत अध्ययन भएको छैन ।

- (छ) **थारू संस्कृतिको सङ्क्षिप्त परिचय** (२०६२, पृ. १३४-१४७) मा केही थारू जातिका लोकगीतहरूको नमूना दिए पनि नेपाली भाषानुवाद गरिएको छैन भने थारू लोकगीतको पूर्ण चर्चा गरिएको पाइँदैन । विविध लोकगीतहरूको सङ्कलन भए पनि सैद्धान्तिक अध्ययन भएको पाइँदैन ।
- (ज) **चितवन थारू स्मारिका** (२०६३ : पृ. ३९-४९) सुश्री मनिता चौधरी र अजय चौधरीबाट क्रमशः चितवन जिल्लाका प्रचलित विविध लोककथाहरूको प्रकाशन भए पनि त्यसभित्र थारू लोकगीतलाई उठान गरिएको छैन ।
- (झ) **हमार यगुवा** (२०६४) थारू पत्रिकामा विविध लेखहरू, थारूजाति भाषा, साहित्य, संस्कृति, थारू भाषिका तथा व्याकरणको परिचयसँग सम्बन्धित भए पनि यसमा थारू लोक साहित्यअन्तर्गत लोकगीतलाई पूर्ण स्थान दिइएको छैन ।
- (ञ) सतगौवा थारू समाज सङ्घ **डगर (गोरेटो)**, २०६७) द्वारा प्रकाशित पत्रिकामा लोकगीत र नृत्यहरूको वर्णन तथा उल्लेख भएको पाइन्छ तर यसको वर्गीकरण र अध्ययन भने भएको छैन ।
- (ट) सिर्जनशील थारू समाज (**सङ्हाति**, २०७० : पृ. १२) द्वारा प्रकाशित संस्कृति, साहित्य र चेतनामूलक त्रैमासिक पत्रिका पनि लोकगीतको सामान्य उल्लेखमात्र गरिएको छ तर विस्तृत अध्ययन भएको छैन ।

१.५ अध्ययन कार्यको औचित्य

‘चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन’ शीर्षकको अध्ययनको औचित्य तपसिलमा उल्लेखित भए अनुरूपको रहेको छ :

- (क) कुनै पनि जातिको अस्तित्व र पहिचान भनेको ती जातिहरूको समाजमा चलि आएका परम्परा, रीतिथिति, भाषा र साहित्य भएकाले उनीहरूको लोकसाहित्य-अन्तर्गत लोकगीतको सङ्कलन, संरक्षण र सम्बर्द्धन यस अध्ययनले गरेको छ ।
- (ख) विलीन हुँदै गरेका थारू लोकगीतहरूको जीवन्तता र संरक्षण यस अध्ययनपत्रले गरेको छ ।

(ग) थारू लोकगीत र नेपाली भाषिक लोकगीतको तुलनात्मक अध्ययनकै सामग्रीका रूपमा यो अध्ययनपत्र रहेको छ ।

१.६ अध्ययन कार्यको सीमाङ्कन

चितवन जिल्ला, खैरहनी नगरपालिका, वडा नं. १, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको प्रस्तुति सन्दर्भ र तिनको मूलपाठ प्रस्तुत गर्नु अध्ययनको सीमा रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन र अध्ययन विधि

अध्ययन कार्यका लागि आधार सामग्रीको आवश्यकता पर्ने भएकोले अध्ययन कार्यका प्रारम्भिक चरणमा आवश्यक सामग्रीको सङ्कलन निम्नलिखित विधिबाट गरिएको छ :

१.७.१ क्षेत्रीय अध्ययन

मौखिक लोकसाहित्यको एक प्रमुख अङ्ग लोकगीत भएकोले यो अध्ययन कार्य मुख्यतः क्षेत्रीय अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । पश्चिम या पूर्व जहाँको भए पनि तिनीहरूले गाउने लोकगीत मिल्दा-जुल्दा छन् । अतः यस अध्ययनपत्रमा सङ्कलित थारू लोकगीतहरूको सङ्कलन पूर्वी चितवनको खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १, ज्यामिरेको थारूबस्तीमा गरिएको छ । गीत सङ्कलन कार्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिने ६५ वर्षीय लक्ष्मण चौधरी, ५८ वर्षीय फिरला चौधरी, ४० वर्षीय हरिकुमार चौधरी, ५५ वर्षीय सुमित्रा चौधरी हुन् ।

१.७.२ अन्तर्वार्ता विधि

लोकगीत कुनै समाजको जीवित साहित्य हो । पृथक जातिहरूको लोक साहित्यअन्तर्गतको लोकगीतको अध्ययन गर्दा सम्बन्धित स्थानमा पुगेर अध्ययन विषयसँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँग प्रत्यक्ष कुराकानी गर्नु नै अन्तर्वार्ता विधि हो । अतः अन्तर्वार्ता विधिद्वारा चितवन जिल्ला, खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १, ज्यामिरेका थारू जातिको लोकगीतको विषयमा सूचना सामग्री र जानकारी प्राप्त गरी यो अध्ययन पूरा गरिएको छ ।

१.७.३ पुस्तकालयीय अध्ययन विधि

लोकगीतको अध्ययनका लागि पुस्तकालयमा रहेको आवश्यक सान्दर्भिक पुस्तक, पत्र-पत्रिका र अध्ययनपत्रको उपयोग यथासम्भव गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनको रूपरेखा

प्रस्तावित अध्ययन कार्यको संरचनालाई सन्तुलित एवम् व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा निम्नानुसारको पाँच परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ :

परिच्छेद एक : अध्ययन परिचय

परिच्छेद दुई : खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थिति

परिच्छेद तीन : लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूप

परिच्छेद चार : चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन

परिच्छेद पाँच : उपसंहार

अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थ खण्डअन्तर्गत सन्दर्भसामग्रीहरूलाई वर्णानुक्रम मिलाएर प्रस्तुत गरिएको छ भने परिशिष्ट खण्डअन्तर्गत अध्ययनक्षेत्रको नक्सा र अध्ययनका क्रममा खिँचिएका तस्वीरहरूका साथै अन्तर्वार्ताका लागि गरिएका प्रश्नहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी आन्तरिक र बाह्य संरचना तथा आदि, मध्य र अन्त्य भागमा विभाजन गरी साङ्गोपाङ्ग रूपमा यो अध्ययनपत्र तयार पारिएको छ ।

परिच्छेद : दुई

खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थिति

२.१ परिचय

चितवन घना जङ्गल तथा बाघ, भालु, चितुवा, एकसिङ्गे गैंडाजस्ता वन्यजन्तुको पर्याप्तताले सौम्य र आकर्षक बनेको एक ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको जिल्ला हो । यस जिल्लाको नामकरण सम्बन्धी विविध भनाइहरू रहेका छन् । चित्रसारीका राजा चित्रसेनको शिकार खेल्ने वन भएको हुनाले चित्रवन भनिने गरेको र पछि अपभ्रंश भई यस जिल्लाको नाम चितवन रहन गएको हो भन्ने किम्वदन्ती छ । यस जिल्लाको पहाडी भेगका बस्तीहरूमा प्राचीन समयदेखि नै चेपाङहरूको बसोबास हुँदै आएको छ । चेपाङहरू बस्ने वनलाई चेपाङवन भनिने गरेको र पछि अपभ्रंश भएर चितवन हुन गएको भन्ने भनाइ रहेको छ (डि.डि.सी. प्रोफाइल-चितवन, २०६९) । चारकोसे घनाजङ्गलमा प्रशस्त चितुवा पाइने भएकाले चितुवावन भन्दा भन्दै चितवन भएको भनाइ पाइन्छ । यसलाई जे-जसरी परिभाषित गरे पनि चितवन वनपाखा, नन्दभाउजू, बीसहजारी, तमोरघैला जस्ता ताल-तलैयाहरू, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, सौराहा जस्तो नेपालको तेस्रो पर्यटकीय स्थल, देवघाटधाम जस्तो धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल आदि पहाड र तराईको विविधताले समेटिएको मनोरम र ऐतिहासिक स्थलको रूपमा यस जिल्लालाई परिचित गर्न सकिन्छ । यो जिल्लाको क्षेत्रफल २२३८.३९ वर्ग कि.मी. छ । यस जिल्लाको अवस्थिति समुद्र सतहदेखि १४१ मिटरदेखि १९४७ मिटरसम्म रहेको छ भने हावापानी समशीतोष्ण र उष्ण रहेको छ । यस जिल्लाको अधिकतम तापक्रम (वार्षिक) ४२.५० से.मी. र न्यूनतम तापक्रम ७० से.मी. रहेको छ । यो जिल्ला ८३°५५ पूर्वदेखि ८४°४८ पूर्व देशान्तरसम्म र २७°२१ देखि २७°४६ उत्तर अक्षांशसम्म रहेको त्रिभुजाकारमा अवस्थित रहेको छ । अक्षांशीय बिस्तार अनुसार चितवन समशीतोष्ण मण्डलमा पर्दछ भने हावापानीको क्षेत्र अनुसार उष्ण मौसमीमा पर्दछ । उत्तरतर्फ महाभारत श्रृङ्खला र दक्षिणतर्फ शिवालिक (चुरे) पर्वतले घेरिएको यो जिल्लाको हावापानी विषम प्रकारको रहेको छ । यहाँ ग्रीष्म ऋतुमा अति गर्मी र हिउँदमा अति जाडो हुन्छ । यस जिल्लाको औषत वर्षा ७५ से.मी. देखि २०० से.मी. हुन्छ । यस जिल्लामा सबैभन्दा बढी वर्षा काउले, सिद्धि र दाहाखानीमा पर्दछ भने कम वर्षा सोमेश्वर पहाडको दक्षिणी क्षेत्रमा पर्दछ । यस जिल्लाको सदरमुकाम भरतपुर २०९ मिटरको उचाइमा रहेको

छ । यस जिल्लाको पूर्वमा मकवानपुर, पश्चिममा लुम्बिनी अञ्चलको नवलपुर जिल्ला, दक्षिणतर्फ भारतको बिहार राज्य र उत्तरमा तनहुँ, गोरखा र धादिङ जिल्ला पर्दछ (शर्मा, २०४६ : १५) ।

२.२ थारू जातिको परिचय

नेपाल विविध जातजाति, धर्म, संस्कृति, भाषा, धर्म मान्ने मानिसहरू बस्ने देश हो । यी जातिहरूमध्ये थारू जाति पनि एक प्रमुख जाति हो । यस जातिलाई आदिवासीका रूपमा पनि मानिँदै आएको पाइन्छ । नेपालको तराई तथा भित्री मधेसमा समथल फाँटहरूमा प्राचीन कालदेखि यस जातिले बसोबास गर्दै आएका छन् । नेपालका तराई क्षेत्रका चितवन, कैलाली, बर्दिया, बाँके, नवलपरासी र सुनसरी लगायतका जिल्लाहरूमा यस जातिको बसोबास अत्यधिक रहेको छ । यो जाति स्वभावले नै सोझा, लगनशील र मेहनती हुन्छन् । यिनीहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृति, भाषा र लोकसाहित्य रहेको पाइन्छ ।

२.३ थारू जातिको व्युत्पत्ति र अर्थ

नेपाल एउटा बहुभाषिक, बहुजाति, बहुसंस्कृति भएको मुलुक हो । ती जातिहरूमध्ये थारू जाति पनि एक प्रमुख जाति हो । गैर थारू जाति जस्तै यस जातिको पनि आफ्नै मौलिक विशेषता एवम् पहिचान र अस्तित्व छ । थारू जातिको इतिहास पुरानो वा प्राचीन रहेको छ । आदिम कालदेखि यस जातिको बसोबास गङ्गा-जमुना नदीको तटीय क्षेत्र मथुरा, आगरा, गोरखपुर, काशी र नेपालको कपिलवस्तुमा भएको मानिन्छ । यस जाति भारतको पुरानो राजपुत जातिका सन्तान हुन् भनिन्छ । त्यतिबेला भारतवर्षमा शक्तिशाली राजाहरूले अनेक राज्य कब्जा गर्ने र शासन गर्ने गरेको इतिहास पाइन्छ । विशेष गरेर सिंह, राठौर, राणा, महत्त्व जस्ता विविध जातिको विशेष व्यक्तिहरूले मिली यो जातिको नामाङ्कन गरेको पाइन्छ साथै आफ्नो कर्म, व्यवहार, वीरता, परिस्थिति आदि विषयबाट यस जातिको नामकरण भएको हो (लेखी, २०६२ : १९) ।

गणेशप्रसाद खरालका अनुसार द्रविड मङ्गोलमिश्रित, ऋकका भनाइमा द्रविडियन श्रीवास्तवका विचारमा मङ्गोलियन र थोमसका अनुसार शाक्यवंशीय जाति हुन् (खराल, २०४६ : १०८) ।

२.४ खैरहनी-१, ज्यामिरे थारूबस्तीको भौगोलिक अवस्थिति

नेपालको मध्य भागको दक्षिण तर्फ रहेको चितवन जिल्लाभित्र पर्ने खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १, ज्यामिरेको थारूबस्ती नेपालभरि नै छरिएर रहेका थारूबस्तीहरू मध्येको एक सुन्दर बस्ती हो । यस बस्तीको पूर्वमा पर्सा बजार र पश्चिममा रत्ननगर नगरपालिका रहेको छ, पूर्वी-उत्तर भागमा पिठूवा गाउँ, दक्षिणमा रत्ननगरकै हाजिपुर गाउँ पर्दछ ।

चितवन जिल्लालाई विविध जातजाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र परम्पराको सङ्गमका रूपमा चिनिन्छ । यसभन्दा अगाडि प्राचीनकालमा यसलाई मलेरिया तथा औलो रोगको घर मानिँदै आएको थियो । त्यतिबेला पहाडी क्षेत्रबाट सहजै आएर बस्न सक्ने अवस्था थिएन । चितवनका तराई क्षेत्रका केही स्थानमा मात्र आदिवासी थारू, दराइ, दनुवार, बोटे जस्ता आदिवासीहरूको बसोबास रहेको थियो । पहिले यो क्षेत्रलाई राप्ती भनिन्थ्यो । चितवन ढुँडजस्तो देखिनाले यसलाई द्रोणी भनिन्थ्यो । यही द्रोणीबाट दनुवार भएको पाइन्छ । यसरी द्रोणी वा दुनमा पहिलेदेखि नै मानवबस्ती रहेको देखिन्छ ।

२.५ खैरहनी-१, ज्यामिरे थारूबस्तीमा बसोबास गर्नेहरूको धर्म र संस्कृति

खैरहनी-१, ज्यामिरेमा बहुजात, बहुधर्म, बहुसंस्कृति भएका मानिसहरूको बसोबास भएकोले त्यसैअनुरूप भाषा, धर्म र संस्कृतिहरू रहेका छन् । यसैमध्ये आदिवासीका रूपमा चिनिँदै आएको थारू जातिको भाषा थारूभाषा हो । विशेषतः यिनीहरू समथर भित्री र बाहिरी मधेशमा रहँदै आएका छन् । खेतीपाती, पशुपालन, व्यापार गर्न र आवत-जावत गर्न सजिलो हुने भएकोले विशेषतः यो जाति समथर भागमा बस्ने गरेका छन् । अन्य जिल्लाबाट बसाई-सराइ गरेर अत्यधिक रूपमा यस क्षेत्रमा अन्य जातजातिहरू आएकोले यस क्षेत्रको जनघनत्व बढेको पाइन्छ । यहाँ ब्राह्मण, क्षेत्री, दमै, कामी, सार्की, बोटे, दराइ, श्रेष्ठ, दनुवार आदि बस्दछन् । प्रायः चितवन जिल्लाभरि र अध्ययनक्षेत्रको थारूबस्तीका बासिन्दाहरूले हिन्दुधर्मलाई मान्दै आएका छन् । यो क्षेत्र (बस्ती) को सांस्कृतिक परम्परा धनी छ । विशेष गरेर लोकसाहित्यतर्फ नेपाली थारूको लोकसाहित्य बढी समृद्ध देखिन्छ ।

२.६ चितवनमा थारूहरूको बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या

नेपालको पूर्व भाषादेखि पश्चिमको कैलाली र कञ्चनपुरसम्मका तराई र भित्री मधेशमा यस जातिको बसोबास हुँदै आएको छ । वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार

नेपालको कुल जनसङ्ख्या २,६४,९४,५०४ रहेको छ, जसमा पुरुषको सङ्ख्या १,३६,४५,४६३ रहेको छ भने महिलाको सङ्ख्या १,३६,४५,४६३ रहेको छ । वि.सं. २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा थारू जातिको जनसङ्ख्या १५,२९,८७५ रहेको छ (अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च, वर्ष १९, २०६८ : ९) । यो कुल जनसङ्ख्याको ५.८ प्रतिशत हो । यसै गरी चितवन जिल्लामा थारू जातिको कुल जनसंख्या वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार ६३,३५९ रहेको छ । जसमध्ये पुरुष २९,७६९ र महिला ३३,५६३ रहेको छ (के.त.वि., सन् २०११) । चितवन जिल्लाका विभिन्न स्थानहरूमा बस्ने थारू जातिको जानसाङ्खिक विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क्र.सं.	स्थान	जनसङ्ख्या
१.	खैरहनी	७९५२
२.	रत्ननगर	६८००
३.	बछौली	५०१६
४.	चैनपुर	९७४
५.	कुमरोज	२६४२
६.	भण्डारा	३१९५
७.	वीरेन्द्रनगर	३७८
८.	कठार	३०७९
९.	जुटपानी	१७७
१०.	दारेचोक	५४
११.	कविलास	१५
१२.	कोराक	८
१३.	पिप्ले	११
१४.	पिठुवा	१५
१५.	गर्दी	५०४८
१६.	बघौडा	४८५८
१७.	जगतपुर	१९८
१८.	शुक्रनगर	२६६६
१९.	गीतानगर	६१८
२०.	दिव्यनगर	२०१९

२१.	गुञ्जानगर	७७३
२२.	अयोध्यापुरी	२२६
२३.	पटिहानी	२१४३
२४.	मेघौली	३९२०
२५.	पार्वतीपुर	१६
२६.	मङ्गलपुर	९९
२७.	कल्याणपुर	५७२
२८.	पदमपुर	५१५२
२९.	शिवनगर	१९
३०.	जम्मा	५८६४३

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०५८ : भरतपुर

यस तालिकाअनुसार थारू जातिको बसोबास सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या हालको खैरहनी नगरपालिका (खैरहनी, चैनपुर, कठार र कुमरोज) मा १४६४७ रहेको छ भने सबैभन्दा कम कोराकमा ८ जना रहेको छ (राष्ट्रिय जनगणना, २०५८) ।

२.७ थारू भाषा

अध्ययनक्षेत्र खैरहनी-१, ज्यामिरेमा नेपाली, थारू, हिन्दी, गन्धर्व, नेवारी भाषा प्रमुख रूपमा बोलिन्छन् । थारू जातिको भाषा नेपालमा बोलिने चार भाषापरिवारमध्ये भारोपेली भाषा परिवारभित्र पर्दछ । यस भाषाको लिपी देवनागरी हो । नेपालमा नेपाली, मैथली, भोजपुरी भाषा पछि सर्वाधिक बोलिने भाषा थारू भाषा हो । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा थारूभाषा बोल्नेको सङ्ख्या बाह्र प्रतिशत रहेको छ । अध्ययनक्षेत्रका थारूहरूले बोल्ने भाषा चितौनिया थारू भाषा केन्द्रीय थारू भाषिका समूहभित्र पर्दछ ।

चितवनमा बोलिने थारू भाषाको आफ्नै विशेष किसिमको विशेषता पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा गणेशप्रसाद खरालले चितौने थारू भाषालाई भारतको चम्पारण जिल्लामा बोलिने भाषासँग दाँजेका छन् । थारू भाषा भोजपुरीकै एक भाषिका मान्दै ग्रियर्सनले आफ्नो धारणा प्रस्तुत गरेका छन् । भारतको बिहार, गया क्षेत्रमा बोलिने मुगही भाषासँग थारू भाषाको निकटता भएको भनी राहुल सांस्कृत्यायनले तर्क दिएका छन् । यस भाषालाई नेपाली भाषाले निकै प्रभाव पारेको पाइन्छ । यसले गर्दा केही थारू भाषाका शब्दावलीहरू नेपाली

शब्दभण्डारमा आएका छन् । चरुवा, हेंगा, गुरौ, घोंघी आदि शब्दले नेपाली शब्दभण्डारलाई भर्न सहयोग गरेको छ । चितवनको सबै थारू समुदायमा एकै प्रकारको भाषा बोलिने भएकोले यस अध्ययनक्षेत्रमा पनि एकै प्रकारको थारूभाषा बोलिन्छ तर चितवन र नवलपुरीय थारूबस्तीमा बोलिने भाषामा भने केही आंशिक भिन्नता भने पाइन्छ (खराल, २०४६ : १०९) ।

२.८ चितवनको थारू लोकसाहित्य

चितवन जिल्लामा ब्राह्मण, क्षेत्री, दमै, कामी, सार्की, दराई (दरै), चेपाङ, नेवार, दनुवार, गुरुङ, मगर, तामाङ आदि जातिले बसोबास गरेका र जातिय एकतामा रमाएको एक सुन्दर फुलबारी हो । यी विविध जातिमध्ये थारू जातिलाई यस जिल्लाको आदिवासीका रूपमा चिनिन्छ । अन्य जातिको लोकसाहित्य भए भैं यस जातिको आफ्नै पहिचान दिने लोकसाहित्य भए पनि खासै लिखित इतिहास भने भेटिँदैन । फस्टाएको र समृद्ध नेपाली भाषाको लोकसाहित्य भएभैं यस जातिको पनि आफ्नै लोकसाहित्य रहेको छ । यस जिल्लामा चलेका थारू लोकसाहित्यमा लोकगीत, लोककथा, गाहा (गीत-प्रश्नोत्तर), गाउँखाने कथा (पहेली) बालगीत, बुभोली (बुभेरे अर्थ बताउने) आदि लोकसाहित्यका विधाहरू रहेका छन् । थारू लोकगीतअन्तर्गत थारू जातिको भाषा, धर्म, परम्परा, कला, संस्कृति, रहनसहन, भेषभुषा, रीतिरिवाज, जीवनपद्धति, अन्धविश्वास आदिको प्रतिबिम्ब पाइन्छ ।

यी सरल स्वभाव, इमान्दार तथा मेहनती हुन्छन् । यिनीहरूले कृषिलाई मुख्य पेसाका रूपमा लिँदै आएका छन् । कृषि क्षेत्रलाई आफ्नो कर्मक्षेत्र बनाई लोकसाहित्यका विविध विधाहरूलाई मौखिक रूपमा भन्ने, सुन्ने र गाउँदै मनोरञ्जन लिने परम्परा थारू समुदायमा रहेको छ । फुर्सदको समय होस् या चाडपर्वको समय होस् उनीहरू लोकगीत वा लोकसाहित्यलाई साथ लिने गर्दछन् । जारू जाति लोकसाहित्य विधामा मात्र नभई सांस्कृतिक पक्षमा समृद्ध छ तर पनि यस जातिको भाषा, साहित्य र संस्कृतिलाई सङ्क्रमणले छोएको छ । यसले गर्दा थारू लोकसाहित्यमाथि देखापरेको यो अवस्थाले यस भाषिकालाई मात्र नभई सिङ्गो नेपाललाई समेत क्षति पुग्न गएको देखिन्छ । नेपालभित्र रहेका थारू भाषा लगायत अन्य भाषालाई संरक्षण गर्नु जरुरी देखिन्छ । आजभोलि नेपालमा प्रचलित विविध लोकसाहित्यमा आएको सङ्क्रमणबाट जोगाउन चितवन जिल्लामा विविध पत्रपत्रिका, कृतिहरू तथा लेख-रचनाहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् । त्यसै गरी साहित्यका

क्षेत्रमा पनि थारू साहित्यमा थुप्रै पत्रपत्रिका, लेख-रचना, लोकगीत, कथा, कविताहरू लेखेको अवस्था छ । यस्तै प्रमुख रूपमा चितवनमा थारू साहित्यका क्षेत्रमा **थारू लोकसाहित्य जितिया पावनी-२०१६** नामक पुस्तक प्रकाशित भएको छ भने लालमणि चौधरीको सम्पादकत्व र थारू कल्याणकारिण सभा, चितवनको प्रकाशनमा २०७० सालमा **हमार सनेश** नामक त्रैमासिक पत्रिका समेत प्रकाशित भएका छन् । थारूहरू लोकजीवनमा प्रचलित सामाजिक, सांस्कृतिक, रहनसहन, विभिन्न संस्कार र चाडपर्वहरूमा आफ्नो दुःख-सुख तथा पीडाका अनुभूतिहरूलाई लोकसाहित्यका माध्यमबाट व्यक्त गर्दछन् । थारू बालबालिका, युवा, युवती, बुढाबुढीहरूमा समय-समयमा विभिन्न लोकगीत, लोकगाथा, लोककथा, लोकनाटक, उखान-टुक्का, गाउँखाने कथाद्वारा मनोरञ्जनको साथै सामाजिक कुरीति, अन्धपरम्परा, विकृति-विसङ्गतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरी समाजलाई प्रगतिको बाटोमा लैजानुपर्ने मान्यता रहेको छ ।

कलानाथ अधिकारीले सर्वप्रथम चितवनका आदिवासी थारू जातिको संस्कृतिमा आधारित चाड **जितिया पावनी** (२०१६) नामक पुस्तक प्रकाशित गरेर यहाँको साहित्यिक दैलो उघारेका छन् । जितिया पावनी चितवने थारूहरूमा प्रचलित लोककथा हो । लोकसाहित्यका लोकगाथा, लोककथा, लोकगीत आदिका विविध रूप लिपिवद्ध रूपमा आउनुभन्दा धेरै पहिलेदेखि जनजिब्रो र हृदयमा गडेको अभिव्यक्ति भनिन्छ । यसैले फ्रान्ज बोअसले लोकसाहित्यलाई “लोकको आत्मजीवनी” भनेका छन् । असोज महिनाको कृष्णाष्टमीका दिन थारू महिलाले मनाउने जितिया पावनी पहाडी हिन्दु महिलाहरूले मान्ने तीजजस्तै धार्मिक पर्व हो । यो कथामा जितवाहन भन्ने नायकको वर्णन गरिएको हुन्छ । पावनी शब्दको अर्थ ‘पवित्र’ हो । थारू भाषामा जितको अर्थ ‘विजय’ र वाहनको अर्थ ‘श्रेष्ठ’ हुन्छ । सूर्यदेवका पुत्र जितवाहनको आराधनामा ब्रतवसी पूजा गर्दा विवाहित महिलाले आफ्ना श्रीमान्को विजय, उन्नति, प्रगति र अविवाहित महिलाले सूर्यपुत्र जस्तै योग्य, यशस्वी वर पाउने धार्मिक विश्वास रहिआएको छ । सप्तमीका दिन नदी, खोलामा गई पवित्र स्नान गरेर वर-पिपलको फेदमा स्याल र चिलको मूर्ति बनाई पूजा गर्दछन् । बेलुका आफैँ पकाएको शुद्ध कुरा खान्छन् र भोलिपल्ट निराहार बसी गाउँ, टोल, छिमेकमा घुम्दै थारू महिलाहरू समूह-समूहमा भाम्टा नाच्दछन् । बेलुका एक ठाउँमा भेला भई जितवाहनको कथा सुनी फलाहार मात्र गर्दछन् । तेस्रो दिन नुहाएर माटोको मूर्ति (गरुगाड) बनाइ सिन्दूर, टीका, बेलपत्र आदि सामग्रीले पूजा गर्दछन् । अघिल्लो दिन भिजाएर राखिएको मास भुटेर खानुको साथै चिउरा, केरा आदि फलाहार गर्दछन् ।

२.९ निष्कर्ष

नेपालमा रहेको सतहत्तर जिल्लामध्ये चितवन जिल्ला जातीय र भाषिक एकतामा मगमगाएको सुन्दर र रमणीय जिल्ला हो । यसलाई विविध जातजाति, धर्म, संस्कृति, भाषा अंगालेका मानिसहरूको सङ्गमको रूपमा चिनिन्छ । यहाँ बस्ने मानिसहरू मुख्य रूपमा कृषिमा आश्रित छन् । चितवन जिल्लामा नेपाली भाषी पछिको मुख्य दोस्रो भाषा थारू भाषा रहेकोले लोकसाहित्य र संस्कृति समृद्ध छन् । आफ्नो भाषा र साहित्यको उत्थानका निम्ति यो जातिले विभिन्न सङ्घ-संस्था खोलेर विभिन्न कार्यक्रम गर्दै आफ्ना गतिविधि प्रदर्शन गर्दै आएका छन् । यसरी नै विभिन्न लेख-रचना, पत्र-पत्रिका तथा कृतिहरू समेत प्रकाशन गर्दै आएका छन् । यसले गर्दा थारू जातिको लोकसाहित्यको जगेर्ना हुनेमा कुनै शङ्का छैन ।

परिच्छेद : तीन

लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूप

३.१ परिचय

नेपाली लोकसाहित्यको क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी फस्टाएको लोकगीत एक सशक्त साहित्यिक विधा हो । यो गेयात्मक एवम् श्रुतिमधुर हुने भएकाले विशेषतः बहुसङ्ख्यक ग्रामीण अशिक्षित समाजमा प्राचीन समयदेखि नै यसको सिर्जना हुँदै आएको छ । अतः नेपाली समाजमा जनमानसका आफ्ना सुख, दुःख, पिर, व्यथा, हर्ष, विस्मात्, वेदना, उल्लास एवम् विरहका अभिव्यक्तिको आभास भल्किन्छ । यसका साथै लोकजीवनमा दुःख, सुख, आँसु, हाँसो, आशा, निराशा, जीवनपद्धति, आस्था, मान्यताहरू र मानवीय व्यवहारहरूको चित्रण हुन्छ । यसमा लोक जनजीवनको सम्पूर्ण पक्षको चित्रण हुन्छ (बन्धु, २०५८ : ११५) ।

यसरी लोकगीत लोकसाहित्यको एक प्रबल र सशक्त खम्बा हो । मानव मनका अनेकौँ परिस्थितिको सबल प्रस्तुतिको सहज माध्यम आदिम कालदेखि नै लोकगीत बनेको छ । यस हिसाबले मनोरञ्जनात्मक मानव मन र समाजका विविध अवस्थालाई गयात्मक प्रस्तुतिको दर्बिलो माध्यम लोकगीत हो, जुन समाज वा मेलापात, वनपाखामा लोकले रुचाउने गरी गाइन्छ ।

३.२ लोकगीतको व्युत्पत्ति, अर्थ र परिभाषा

लोकगीत लोकसाहित्यको सबैभन्दा प्राचीन विधा हो । 'लोक' र 'गीत' दुई शब्दको समासबाट 'लोकगीत' शब्दको निर्माण भएको हो । यसको शाब्दिक अर्थ लोकको गीत भन्ने हुन्छ । लोकको लय वा भाका नै लोकगीत हो । 'लोक' भनेको जगत्, संसार वा बहुसङ्ख्यक मानव भन्ने अर्थ लाग्छ । यसभित्र लोकको विविध भावना, दुःख, पीडा, मनोरञ्जन, आनन्द आदि अनुभूति हुन्छ । बौद्धिकताभन्दा हार्दिकता रहने यसका विविध भेद, उपभेदहरू छन् ।

हिरण्य भोजपुरेका अनुसार प्रकृतिको नितान्त नजिक रहने सामान्य जीवन जिउन सक्ने, सामान्य सामाजिकतामा सास फेर्ने अनि सामान्य कुण्ठा, कहाली, कहर र आफ्नै सामान्य हाँसो, खुशीको रहर बोक्ने, सामान्य लोकका यिनै स्वरूप मान्छे-मान्छेका मनबाट

मूल फुटेर कण्ठ र मुखको बाटो शब्द र स्वर बनेर वातावरण रसिलो बनाउने गीत नै लोकगीत हो (भोजपुरे, २०५५ : १५७) ।

यसरी हेर्दा लोकको सहज आत्माबाट प्रस्फुटित लोकको लय वा भाका नै लोकगीत हो । लोकसाहित्यका अन्य विधाभन्दा यो विधा सम्पन्न देखिन्छ । यसमा वस्तु पक्षभन्दा भाव पक्ष सबल देखिन्छ ।

३.३ लोकगीतका विशेषताहरू

लोकसाहित्यको एक महत्त्वपूर्ण विधा लोकगीत हो । यसका केही सामान्य विशेषताहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) अर्थगत सामासिकता :

लोकगीतको सबभन्दा ठूलो विशेषता अर्थगत सामासिकता हो । सामासिकता भए पनि स्पष्टता र मार्मिकता हुन्छ, बक्रता हुँदैन अर्थात् यसको कथ्यमा रचयिताले बिन्दुमा सिन्धु भर्ने प्रयास गरेको हुन्छ ।

(ख) पारम्परिकता

एक पिँढीबाट अर्को पिँढीमा हस्तान्तरण हुँदै जाने हुँदा यसमा पारम्परिक गुण रहेको हुन्छ ।

(ग) सरलता तथा सरसता

सरल र सरस दुवै सहज र स्वाभाविक भएकाले यसमा हृदयस्पर्शिताको गुण निहित हुन्छ र यो सर्वव्यापक बन्न पुग्छ ।

(घ) लयात्मकता

छन्द नभए पनि लोकगीतमा लयात्मकता सशक्त रहन्छ । लय वा भाका पनि अनेक रूपका हुन्छन् र तिनमा स्थानीय रङ्गढङ्गको छाप हुन्छ । लयात्मकताबाटै सङ्गीत प्रभावोत्पादक बन्छ । त्यसैले लयात्मकता पनि लोकगीतको प्रमुख विशेषता हो ।

(ङ) सामाजिकता

लोकगीत कुनै पनि व्यक्ति विशेषमा निहित वा सीमित नभइ सर्वसाधारणको सामूहिक भावभूमिमा आधारित हुने हुँदा यसमा सामाजिक गुण निहित छ ।

३.४ लोकगीतको वर्गीकरण

व्यापकता र विविधताका दृष्टिले लोकगीतको वर्गीकरण आफैमा कठिन कार्य हो । विषयवस्तुगत व्यापकता र रूपात्मक वैविध्यका कारण यसको वर्गीकरणमा समेत निकै कठिनाइ पर्ने देखिन्छ । लोकगीतको वर्गीकरणको सङ्क्षिप्त भलक तल दिइएको छ :

कालीभक्त पन्तले (क) राष्ट्र भाषास्तरीय (ख) जिल्लास्तरीय गीत (ग) ग्रामीणस्तरीय (घ) जातिस्तरीय (ङ) जातिभाषा स्तरीय (च) पर्वस्तरीय (छ) लोकनाट्य स्तरीय (ज) कर्मस्तरीय (झ) ऋतुस्तरीय गरी वर्गीकरण गरेका छन् (गैरे, २०६० : ३२) ।

चूडामणि बन्धुले एकल, दोहरी र समूहगत गरी तीन भागमा लोकगीतलाई वर्गीकरण गरेका छन् (बन्धु, २०५८, :) ।

कृष्णप्रसाद पराजुलीले वर्षचक्रीय र जीवन चक्रीय गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन् भने वर्ष चक्रीय लोकगीतलाई बाह्रमासे र ऋतुकालीन गरी पुनः दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् । यिनले ऋतुकालीन लोकगीतलाई पनि पर्वगीत र कर्मगीत गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् । यिनले जीवनचक्रीय लोकगीतलाई संस्कारगत, धार्मिक, उमेर-अवस्थाकालीन र नृत्यगीत गरी चार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् (पराजुली, २०५७ : १४६-१४७) ।

नेपाली साहित्य कोशमा भजन-कीर्तन, लोकनृत्य, द्वन्द्वात्मक, चाडपर्व, ऋतुप्रधान, वीररसात्मक, पौराणिक, कथाप्रसङ्ग, विवाहोत्सव र बाह्रमासे गरी दश वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ । हिरण्य भोजपुरेले समकालीन र बाह्रमासे गरी दुई भागमा लोकगीतलाई वर्गीकरण गरेका छन् भने काजिमान कन्दुवाले पनि सकर्मक र अकर्मक गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरेका छन् (भोजपुरे, २०५५ : १५७) ।

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले सामान्य गीत, संस्कारगत, ऋतु वा व्रतसम्बन्धी, कर्मगीत, पर्वगीत, नृत्यगीत तथा विविध गरी सात प्रकारमा विभाजन गरेका छन् । तिनले प्रकार्यका आधारमा धार्मिक गीत, संस्कारगीत, ऋतु तथा पर्वगीत तथा श्रमगीत गरी चार प्रकारमा विभाजन गरेका छन् (थापा र सुवेदी, २०४१ : ३) ।

३.५ लोकगीतका तत्त्वहरू

लोकगीतका तत्त्व भन्नाले लोकगीतमा हुनुपर्ने भावगत र शिल्पगत सामग्री हुन् । लोकगीत विभिन्न तत्त्व वा सामग्रीबाट निर्माण हुन्छ । कुनै तत्त्व बाहिरी वा भित्रीरूपमा देखा पर्छन् । यी तत्त्वहरूलाई प्रमुख र सहायक भनी दुई वर्गमा छुट्ट्याइएको पाइन्छ । प्रमुख तत्त्वहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) विषय वा भाव

रचनाको विषयवस्तु, त्यसबाट अभिव्यक्त हुने भाव वा अर्थलाई विषय वा भाव भनिन्छ । विषय वा भाव लोकगीतको एक प्रमुख तत्त्व हो । लोकगीतमा विभिन्न किसिमका विषय वा भावहरू अभिव्यक्त हुन्छन् । लोकगीतका प्रकार र तिनीहरूको प्रस्तुतिसन्दर्भलाई क्रमशः पर्वगीत, धार्मिक गीत, संस्कार गीत, कर्मगीत, विलाप गीत र ऐतिहासिक गीतमा वर्गीकरण गरी यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

(ख) भाषा

लोकगीतको भाषा जनबोलीको भाषा हुन्छ । यो लोकमा प्रचलित सरल र स्पष्ट किसिमको अभिधा प्रधान हुन्छ । यसमा लक्षणा र व्यञ्जना नभई सोभै जे अनुभव गरिन्छ त्यसैलाई प्रस्तुत गरिन्छ । लोकगीतमा पुरानो भाषाको रूप पनि भेटिन्छ ।

(ग) लय र भाका

लय र भाकालाई पर्यायको रूपमा पनि लिन सकिन्छ । लय भनेको गायन शैली र भाका भनेको स्वर गठन वा स्वर साधना हो । लय लोकगीतको प्राण हो । गतिका आधारमा लयलाई पनि तीन किसिमले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन् - (क) द्रुत, (ख) मध्य र (ग) विलम्बित (नेपाली साहित्य कोश, २०५५ : ४३६) ।

लयबाट नै लोकगीतको रूप निर्मित हुन्छ । लोकगीतको रूप निर्मित हुने लय वा छन्दान्तर्गत चार तत्त्वहरू पर्दछन् । ती हुन् :

(अ) गति : गति भनेको गीतको प्रवाह हो ।

(आ) यति : यति भनेको गीत गाउँदा लिइने विश्राम हो ।

(इ) तुक : गीतको कोणको अन्तमा आउने वर्णको एकरूपता नै तुक हो ।

(ई) टेक : प्रत्येक चरणको अन्त्यमा दोहोर्च्याउनु पर्ने भाग नै टेक हो ।

३.६ लोकगीतको अध्ययन परम्परा

नेपाली लोकगीत अध्ययनको आरम्भ र विकासको समय तोकेर भन्न सकिने अवस्था छैन । नेपाली भाषाको उत्पत्ति भएको समयदेखि नै नेपाली लोकगीतको सिर्जना भएको मान्न सकिन्छ । अहिलेसम्म यसको खोज र अनुसन्धान गरेअनुसार एघारौँ शताब्दीदेखि नेपाली भाषाको अस्तित्व भेटिएकाले यही बेलादेखि लोकगीत आरम्भ भएको मान्न सकिने आधार बनेको छ । नेपालको पश्चिमतर्फबाट नेपाल प्रवेश गरेका खसहरूले आफूसाथै आफ्नो संस्कृतिलाई पनि लिएर आए । यिनीहरूको आवागमनको समयमा जुम्ला राज्य शक्तिशाली थियो । पछि जुम्ला राज्य कोशी र गण्डकी प्रदेशमा बाइसी-चौबीसी राज्यमा टुक्रियो । तत्कालीन समयमा भारतमा मुसलमानी राजाको दबदबा रहेको थियो । त्यहाँका ब्राह्मणहरू अर्थात् खस जातिहरू नेपालको पश्चिमी पहाड हुँदै नेपाल प्रवेश गरे । तिनीहरूको आवागमनले लोकसंस्कृति र लोकसंस्कारमा पनि परिवर्तन भयो । भारतको उत्तर-पूर्वबाट पाल्पासम्म आएका सेनहरूको समयमा पनि लोकसंस्कृतिको विकास भयो । होरीका गीत, सोरठी, घाटु, भजन र आरतीका रूपमा उत्तर भारतबाट नेपालको तराईमा र तराईबाट पहाडी क्षेत्रमा भित्रिए भैं मल्लकालमा मैथिली संस्कृति काठमाडौँ उपत्यकामा भित्रियो ।

नेपालको एकीकरण अभियानले लोकगीत तथा लोकसाहित्यको प्रचार-प्रसारमा सकारात्मक प्रभाव पार्‍यो । विशेषतः गन्धर्व (गाइने) हरूले राष्ट्रिय एकता र वीरताका गीतगाथाहरू गाउन थाले । यस समय लडाइँका लागि वीरधाराका साहसी र राष्ट्रिय गीतहरूको रचना गरी नेपाली लोकलयमा गाएर जनताहरूमा उत्साह र उमङ्ग गर्ने काम भयो । एकीकरण समयावधिभरी वीरधाराका गीत देखा पर्छन् । मेला र जात्रा, चाडपर्व र संस्कार कर्महरूमा पनि लोकगीतको प्रचलन रह्यो । वि.सं. १९९० मा आएको विनाशकारी भूकम्पले नेपाली भावना र चेतनामै ठूलो परिवर्तन आएपछि भूकम्पकै विषयमा सवाइहरू गाइन थाले । वि.सं. २००८ सालमा रेडियो नेपालको स्थापना भएपछि नेपाली लोकगीतको प्रचार-प्रचारमा अझ तीव्रता आयो । यसरी नेपाली लोकगीतको अध्ययन परम्पराले आफ्नो विस्तारको क्रमलाई निरन्तरता दिइरहेको छ ।

३.७ निष्कर्ष

लोकगीत मौखिक रूपमा एक व्यक्ति वा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा प्रसारित हुँदै जाने गीत हो । यसमा मानव मनका दुःख, पीडा, सुख, उमङ्ग, रोदनजस्ता आवेगलाई स्वतःस्फूर्त रूपमा अभिव्यक्त गरिन्छ । लोकसाहित्यका प्रमुख विधाहरूमध्ये लोकगीत पनि एक हो । विद्वान्हरूले लोकगीतलाई संस्कार गीत, श्रमगीत, पर्वगीत, धार्मिक गीत, उत्सव गीत, चरित्र गीत आदिका रूपमा वर्गीकरण गरेका छन् । लोकगीतले मनोरञ्जनका साथै उपदेश समेत दिन्छ ।

थारू जातिको लोकगीत थारू समाजको जनजिब्रोमा जीवन्त बनेको छ । काममा निरन्तर सक्रिय रहन रुचाउने यस जातिले आफ्नो कर्मक्षेत्रमा या साहु-महाजनको मेला जाँदा कर्मसम्बन्धी रोचक र मनोरञ्जनात्मक कर्मगीत गाउँछन् भने आफूले मान्दै आएका अनेक पर्वमा पर्वगीत गाउँछन् । यसरी थारू लोकगीतअन्तर्गत पर्वगीत, धार्मिक गीत, संस्कार गीत, कर्मगीत, विलाप गीत, पौराणिक गीत, चरित्र गीत, नीतिगत गीत र ऐतिहासिक गीत आदि पर्दछन् । थारू लोकगीतले पनि नेपालको भाषिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक अनेकताका बीचमा एकता गाँस्ने सेतुको कार्य गरेको छ ।

परिच्छेद : चार

खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययन

४.१ परिचय

चितवन जिल्लाको खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १, ज्यामिरेमा थारू समुदायको बसोबास रहिआएको छ । चितवन जिल्लामा प्रचलित थारू लोकसाहित्यका विधामध्ये थारू लोकगीत पनि एक हो । चितवनमा थारूहरूको बसोबास भएदेखि नै थारू लोकगीतले मौखिक रूपमा ठाउँ पाउँदै आएको देखिन्छ । प्रस्तुत परिच्छेदमा खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारू लोकगीतहरूको विशेषता, तिनको वर्गीकरण, वर्गीकृत गीतहरूको प्रस्तुति, सन्दर्भसहित तिनको मूलपाठ यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरू

मानव सभ्यताको विकासक्रमसँगै लोकगीतको जन्म भयो र त्यो थारू समुदायको मौखिक साहित्य बन्यो । थारू लोकगीतहरू थारूहरूको मनोभावना, दुःख, पीडा, सुख, चाडपर्व आदिमा आत्माभिव्यक्तिको सबल माध्यम बन्दै आएका छन् । मानव सभ्यता र संस्कृतिलाई झल्काउने थारू लोकगीतका आफ्नै विशेषताहरू छन् । नेपाल अनेक जात-जातिको बसोबास भएको स्वतन्त्र र एकताले सजिएको राष्ट्र हो । त्यसमध्ये थारू जाति पनि एक प्रमुख जाति हो । यो जाति संस्कृतिमा मात्र होइन लोकसाहित्यमा समेत सम्पन्न छ ।

चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा थारूहरूको घनाबस्ती रहेको छ । यहाँका थारू समाजमा यिनीहरूको आफ्नो संस्कृति, परम्परा, चाडपर्वहरूका सन्दर्भमा समेत थारू लोकगीतको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । खेतबारी गर्दा, अर्मपर्म गर्दा, चाडपर्वको उत्सव मनाउँदा उल्लास र खुसीका साथ लोकगीतले ठाउँ लिएको देखिन्छ ।

४.३ ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतका विशेषता

खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतका विशेषताहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) अभिव्यक्ति तीव्रता र लयात्मकता

थारू लोकगीतको अभिव्यक्तिमा तीव्रता र लयात्मकता हुन्छ । श्रोताको मुटु छुने, तीखो चुस्स छुदो भनाइ नै अभिव्यक्तिको तीव्रता हो । गाउँदा फाँकी सरर आफैँ लयात्मक रूपले बहनु रचनागत लयात्मकता हो । नेपाली अन्य जातिमा भैँ थारू जातिको लोकगीतमा लयात्मकता र अभिव्यक्तिगत तीव्रता पाइन्छ ।

(ख) उपदेशात्मकता

थारू लोकगीतका अनेकन लोकगीतले उपदेश तथा नीतिगत सन्देश दिने गर्दछन् । उपदेश दिन त्यति सहज नभएकाले लोकगीतको माध्यमबाट उपदेशको प्रवाह भएको देख्न सकिन्छ ।

(ग) सरल, सहज र प्रभावोत्पादक अभिव्यक्ति

थारू लोकगीतको अभिव्यक्तिमा सरलता, सहजता र प्रभावोत्पादक विशेषताहरू पाइन्छ । सहज शब्द विन्यास, साधारण भनाइले मिठास थपेको हुन्छ । लोकगीत भावुक हृदयबाट जन्मिएको हुन्छ । आत्माको रूपमा रहेको गीतको भावले स्वरमाधुर्यलाई मात्र होइन कि लोकसाहित्यलाई पनि आत्मसात् गरेको हुन्छ ।

(घ) सार्वजनिक मौखिक प्रयोग

विशेषतः लोकगीतमा रचनाकारको नाम विलय हुन्छ । कुनै खास लोकगीत, खास रचनाकारको हो भनी किटान गर्न सकिँदैन । त्यसैले अभिव्यक्ति भावना पनि व्यक्तिगत नभइ सार्वजनिक र सबैको निम्ति मिल्ने हुन्छ अर्थात् एकलौटी वा निजीपनको हुँदैन ।

(ङ) मनोरञ्जनात्मकता

थारू जातिको मुख्य पेसा प्रायः कृषि हो । यिनीहरू कृषिमा निर्भर रहने हुँदा थाकेको समयमा होस् वा काममा व्यस्त रहँदाका अवस्थामा हुन् मनोरञ्जनात्मक शैलीका लोकगीतहरू गाएर आफ्ना थकान तथा व्यस्ततालाई भुल्दै काममा सहजता सृजना गर्दछन् ।

(च) स्थूल चित्रण

लोकगीतको भनाइ वा अर्थ सहज रूपमै बुझ्न सकिन्छ । लोकगीतमा गहन र मार्मिक भनाइ भए पनि व्याख्या गर्न सहज हुन्छ । यसरी गहन र मार्मिकताभिन्न सरलता, स्पष्टता र मिठासको आभास भेटिन्छ ।

(छ) स्थान र सामयिकताको प्रभाव

हरेक भाषाको लोकगीतमा उद्भव, स्थान, ठाउँ, खोला, उपभोग्य वस्तुका साथै देश, काल, वातावरणको स्पष्ट छाप पाइन्छ । लोकगीतको स्रोत सहर-बजार नभएर गाउँ, ठाउँ, मेलापात, चाडपर्व, हाटबजार आदि नै हुन् । तत्काल घटेका घटना तथा समसामयिक अवस्थालाई टपक्क टिपेको हुन्छ । देशमा भइरहेको आन्दोलन, क्रान्ति, प्रगति, विनाश, अन्याय, शोषण आदिको चित्र गीतमा प्रतिबिम्बित हुन्छ । यसरी लोकगीतमा स्थानीयता र सामयिकताको प्रभाव परेको हुन्छ ।

४.४ ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरूको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ

खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरू विषय वा प्रस्तुति सन्दर्भका दृष्टिले पर्वगीत, धार्मिक गीत, संस्कार गीत, कर्म/श्रम गीत, विलाप गीत, निर्गुण रामायण गीत, चरित्र गीत, प्रेमगीत र ऐतिहासिक गीत गरी नौ प्रकारमा विभाजित हुन्छन् ।

४.४.१ पर्वगीत

ज्यामिरेमा प्रचलित थारू पर्वगीतअन्तर्गत जितिया गीत, बधाउगीत (भूमटा), बधाउगीत (दर खाँदा गाउने गीत), डारकोहोनी गीत, भडभडिया गीत, होरिया गीत, गहनरी गीत, फगुवागीत पर्दछन् ।

४.४.१.१ जितिया गीतको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ

बाटोघाटो वा घर-आँगनमा बसेर थारू जातिका ब्रतालुहरूले रावण, महादेव, हनुमान् र विष्णु भगवान्लाई पात्र बनाएर यो गीत गाउँछन् ।

हंरी कहवां से यावे लङ्काक राव हारी ?

कहवां से यावे हलुमाने ?

हंरी कहवां से यावे ईशरा महादेव ?

कहवां से यावे भगवाने ?

हंरी पुरवेसे यावे लङ्काक रावण री

पछियसे यावे हनुमाने

हंरी उत्तरसे यावे इशरा महादेव

दखिनसे यावे भगवाने
हंरी केथी ही खियैवों लङ्काक रावण री ?
केथी हीं खिवैबो हलुमाने ?
हंरी केथी ही खिवैबो इशरा महादेव
केथी खियैबो भगवाने ?
हंरी भतवा खियैवों लङ्काक रावण री
फलवा खियैवो हलुमाने
हंरी चिचरा खियैवों इशरा महादेव
फलवा खियैवों भगवाने
हंरी कहवां सुतैवों लङ्काक रावण री ?
कहवां सुतैबो हलुमान ?
हंरी कहवां सुतैबो इशरा महादेव ?
कहवां सुतैबो भगवाने ?
हंरी केथिही ओढैबो लङ्काक रावण री ?
केथिही ओढैबो हलुमाने ?
हंरी केथिही ओढैबो इशरा महादेव ?
केथिही ओढैबो भगवाने ?
हंरी लुगवा ओढैवों इशरा महादेव ?
कंथिही ओढैबो भगवाने ?
हंरी लुगवा ओढैबो लङ्काक रावण री
चदरी ओढैबो हलुमाने
हंरी कमरी ओढैवों इशरा महादेव
भोकटी ओढैबो भगवाने ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

- प्रश्न - हेरी कहाँबाट आए लङ्काका रावण, कहाँबाट आए हनुमान ? अनि कहाँबाट आए ईश्वर महादेव, कहाँबाट आए भगवान् ?
- उत्तर - हेरी पूर्वबाट आए लङ्काका रावण, पश्चिमबाट आए हनुमान, उत्तरतर्फबाट ईश्वर महादेव, दक्षिणबाट आएका हुन् भगवान् ।
- प्रश्न - हेरी लङ्काका रावणलाई के खुवाउने हो, हनुमानलाई के खुवाउने हो ? अनि ईश्वर महादेवलाई के खुवाउने हो र भगवान्लाई के खुवाउने हो ?
- उत्तर - हेरी लङ्काका रावणलाई भात खुवाउँछु, हनुमानलाई फलफूल खुवाउँछु अनि ईश्वर महादेवलाई चिचर (अनदीको भात) खुवाउँछु र भगवान्लाई पनि फलफूल खुवाउँछु ।
- प्रश्न - हेरी लङ्काका रावणलाई कहाँ सुताउने, हनुमानलाई कहाँ सुताउने ? अनि ईश्वर महादेवलाई कहाँ सुताउने र भगवान्लाई कहाँ सुताउने हो ?
- उत्तर - हेरी आडनीमा लङ्काका रावणलाई सुताउँछु, वसरा (पिँठी) मा हनुमानलाई सुताउँछु अनि ईश्वर महादेवलाई खोकवा (कोठा) मा सुताउँछु र भगवान्लाई आफ्नै सेजमा सुताउँछु ।
- प्रश्न - हेरी लङ्काका रावणलाई के ओढाउने, हनुमानलाई के ओढाउने ? अनि ईश्वर महादेवलाई के ओढाउने र भगवान्लाई के ओढाउने ?
- उत्तर - हेरी लङ्काका रावणलाई लुगा ओढाउँछु, हनुमानलाई चादर ओढाउँछु अनि ईश्वर महादेवलाई कम्मल ओढाउँछु र भगवान्लाई सिरक ओढाउँछु ।

समाप्त

४.४.१.२ बधाउ गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

कुखुरा नबास्दै, दर खाइसकेपछि भिसमिसे उज्यालोमा थारू गाउँको कुनै एउटा घरमा बसेर महिलाहरूले यो गीत गाउँछन् :

धीमीरी-२, मानरी बाजे
 कैसे के नेटुबाहेना चल रे,
 हरी तुही सामी सुतही
 पलहरी सेजे
 मुही जैबो नेटुवा हे देखनरे
 भीनरी जादू-२ धनी तुयी
 नटेवा हे देखनरे
 हरी दुवाराही नेटुवा कछ्छायीरी देबों
 तुही-मुयी हे देखबरेकी
 खीडीरी मिडिरी तोर याड न बड्ड
 कैसे के नेटु बाहेना चहीरेकी (हारी तुहूसामी.....२)
 या धीलराती भउ पछिल राती
 भौ भीन्सहराक राती
 हारी फेचुहा चुइची पह फाटल
 हाम जैबों हे सोबनरेकी
 खोलु प्राभु-२ बजड केवरीया
 हारी बसीया भीजल मोर
 नामी केश, मुयी जैबों हे सोबनरेकी
 जाहू धनी-२ नेटुवा देखनरे
 हारी तोहरो सोबीह धनी मोर छोरबामा
 जादू धनी नेटुवा देखनरेकी
 ॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

श्रीमती - कस्तो रसिलोसंग मादल बज्दछ ? जसको तालमा नाँचे नर्तकी
 नाचिरहेछ । श्रीमान् हजूरले ओछ्यानमा सुतेर मादलको बाजा
 सुन्नुहोला । मचाहिँ नाच हेर्न जान्छु ।

श्रीमान् - हे मेरी प्यारी श्रीमती ! नाच हेर्न नजानू । आफ्नै घर-आँगनमा
नाच ल्याउँछु । तिमी र म दुवैजना मस्तीले हेरौंला ।

श्रीमती - आधी रात बित्यो । पछिल्लो पहर बित्यो । फेचुहा (बिहान कराउने
एउटा चरो) चरो करायो । भिसमिसे बिहान हुन लाग्यो । अब म
सुत्न जान्छु ।

(नाच हेरेर आएपछि)

घरको ढोको खोलुहोस् हजुर ! ओसले मेरो लामो कपाल भिज्यो ।
म सुत्न जान्छु ।

श्रीमान् - हे मेरी प्यारी श्रीमती ! नाच हेर्न जाऊ । मेरो काखमा तिमी
सुहाउँदैनौ । बरू जाउ नाच हेर्न ।

॥ समाप्त ॥

४.४.१.३ दर खाएपछि गाइने बधाउ गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

खेती गर्दा वा हलो जोत्दा गौरी-महादेव बीच भएको संवादलाई यस गीतको
माध्यमबाट चित्रण गरिन्छ ।

गाडी - हर जोती यैले महादेव.....

रे... कोदारी पारी यैले

चली भेल याहे महादेव

धन यमरैया.....

घमकी घमाइल महादेव

घन यमरैया

हो, गाडीदेखी याहे महादेव

गेली हे बिहसी...

गाडी - छोडु-छोडु याहे महादेव

मोर शिर यांचल

हो, फाटी जैहे याहे महादेव

मोर शिर यांचल

फाटे देहुरी गाडी

तोर शिर याँचल

किनी पहिरैबो तोर शिर याँचल

गाडी - छोडु-छोडु याहे महादेव

मोर शिर याँचल

महादेव - हो, फुटी जैहे याहे महादेव

मोर हो साकट चुरीया

फुटे देही याहीरी गाडी

तोर साकट चुरीया

किनी पहिरैबो तोर साकट चुरीया ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

गाडी - हलो जोतेर आयौ महादेव, कोदालो खनेर आयौ, थकाइ लाग्यो महादेव
आँपको बगैँचामा थकाइ मारन आयौ । तातो घामले असिन-पसिन भएका महादेव
बगैँचाको आड लिई आराम गर्न आयौ । गर्मीले नाङ्गो भएका महादेवलाई देखी
मुस्कुराउन थाले ।

गाडी - छोड-छोड महादेव । मेरो घुँघटको आँचल च्यातिन्छ ।

महादेव - हे माडी तेरो शिरको घुँघट (घुम्टो) च्यातिन देऊ । अर्को तेरो
शिरको आँचल किनेर दिउँला ।

गाडी - छोडिदिनु मेरो शिरको आँचल महादेव । मेरो हत्केलाको गसिलो
चुरा फुटिजाला ।

महादेव - तेरो गसिलो चुरा किनिदिउँला गाडी । यो चुरा फुट्न देऊ ।

(यस्तै अनेकौँ गहनाहरूको नामबाट गीत बढाउँदै गइन्छ ।)

४.४.१.४ डारकटोनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

गौरी-महादेवसँग वरदान माग्ने सन्दर्भमा जितिया पर्वको बेलुका ४ वा ५ बजेतिर रुखको हाँगा काट्दा यो गीत गाइन्छ :

पर्वतक उपर री शिरबेल गाछ
कौने मोर चढी हेरी शिर बेल गाछ ?
कौने मोर दिहेरी डारवा रे बडराई ?
भाइ मोर चढी री शिरबेल गाछ
सैया मोर दिहे डारवारे बडराई
येक फूल हुरी फेकली यकाश
दोसरी फूल हुरी धर्तीमा सपी
तिसरी फूल हुरी भरलीमा कचोरी
पुजु पुजु हे ! गौरा सेहे मन तोरे
बेटा वा जउं देवे महादेव
बेटी जउं देवे बहादेव
सुवदी रे शरीर
पुतही जउं देवे महादेव
घर वा घरुवार
बुढावा जउं देवे महादेव
वालका खेलाई
बुढी जउं देवे महादेव
मोदवा चुवाई
चेरीमा जउं देवे महादेव
अडमा रे बहराई ।
॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

प्रश्न - माथि पर्वतमा बेलको रुख छ । त्यस शिरको बेलको रुखमा मेरा लागि कसले चढ्छ र हाँगा झारिदिन्छ ?

उत्तर - मेरो भाइ रुखमाथि चढ्छ । मेरा श्रीमानले हाँगा झारिदिन्छन् ।
एउटा फूल टिपेर आकाशतिर फालियो, दोस्रो फूल टिपेर धर्तीलाई सुम्पियो, तेस्रो फूल टिपेर कचौरा भरेर राखियो ।

हे गौरी ! तन, मनले पूजा गरेकी छु । मलाई वरदान स्वरूप छोरा दिने हो भने महादेव जस्तै स्वस्थ, हृष्ट-पुष्ट जीउडाल भएको दिनु । छोरी दिने हो भने सुन्दरी, यदि बुहारी दिने हो भने घर-व्यवहार भएको दिनु । बुढो दिने हो भने महादेव बालक (नाति-नातिना) हेर्ने खालको दिनु । बुढी (श्रीमती) दिने हो भने महादेव रक्सी पार्ने खालको दिनु । घर कजाउने केटी (चेरिया) दिने हो भने महादेव घर-आँगन बढार्ने खाले दिनु ।

॥ समाप्त ॥

४.४.१.५ भङ्गडीया (बारहमासा) गीत को प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

फागुको रौनकलाई चित्रण गर्न महिला, पुरुष, युवा-युवतीले बाटो, घर, आँगनमा राम, लक्ष्मण र सीतालाई सम्झदै यो गीत गाउँछन् ।

१) येक मासा छौडी रोटीया पकोले.....१

येक मासा छौडी.....२

दुई मासा छौडा उठावे चौराहर

मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)

होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये

होरी खेले राम-लछन दुनु भाई

जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२

२) दुई मासा छौडी रोटीया पकोले.....२

दुई मासा छौडी.....२

तीनी मासा छौडा उठावे चौराहर

मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)

होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये

होरी खेले राम-लछन दुनु भाई

जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२

३) तीनी मासा छौडी रोटीया पकोले.....३

तीनी मासा छौडी.....२

- चारी मास छौडा उठावे चौराहर
मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ४) चारी मासा छौडी रोटीया पकोले.....४
चारी मासा छौडी.....२
पाँच मासा छौडा उठावे चौराहर
मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ५) पाँच मासा छौडी रोटीया पकोले.....५
पाँच मासा छौडी.....२
छउ मासा छौडा उठावे चौराहर
मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ६) छउ मासा छौडी रोटीया पकोले.....६
छउ मासा छौडी.....२
सात मासा छौडा उठावे चौराहर
मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई

- जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ७) सात मासा छौडी रोटीया पकोले.....७
- सात मासा छोडी.....२
- आठ मासा छौडा उठावे चौराहर
- मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
- होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
- होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
- जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ८) याठ मासा छौडी रोटीया पकोले.....८
- याठ मासा छोडी.....२
- नौ मासा छौडा उठावे चौराहर
- मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
- होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
- होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
- जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ९) नौ मासा छौडी रोटीया पकोले.....९
- नौ मासा छोडी.....२
- दश मासा छौडा उठावे चौराहर
- मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
- होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
- होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
- जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- १०) दश मासा छौडी रोटीया पकोले.....१०
- दश मासा छोडी.....२
- यगार मासा छौडा उठावे चौराहर

- मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- ११) यमार मासा छौडी रोटीया पकोले.....११
यमार मासा छोडी.....२
बार मासा छौडा उठावे चौराहर
मारोन काडड होरी मचायो (मचाये)
होरी मचाये रड उडाये होरी मचाये
होरी खेले राम-लछन दुनु भाई
जाये अयोध्यापुर होरी मचाये.....२
- १२) बार मासा छौडी रोटीया पकोले.....१
बार मासा छोडी.....२
बार मासा छौडा उठावे धौरह मारोन .....

॥ वराँट ॥

यो गीत बाह्रमासे हो । गर्भवती महिलाले पूरै सुन्नु पर्छ नत्र सुत्केरी
हुँदा बाधा वा पीडा बेहोर्नु पर्छ ।

नेपाली रूपान्तरण

- १) पहिलो महिना केटीले रोटी पकाई
एक महिना केटी.....२
दोस्रो महिना केटोले समस्या उठायो
मादल (डम्फु) बजाएर होरी मचायो
रङ्ग उडायो
राम-लक्ष्मणले पनि होली खेले
अयोध्यापुरी गएर होली खेले.....२

- २) दोस्रो महिना केटीले रोटी पकाई
 एक महिना केटी.....२
 तेस्रो महिना केटीले समस्या उठायो
 मादल (डम्फु) बजाएर होरी मच्चायो
 रङ्ग उडायो
 राम-लक्ष्मणले पनि होली खेले
 अयोध्यापुरी गएर होली खेले.....२
 क्रमशः एवम् रितले बाह्र महिनासम्म गाउँदै गइन्छ ।

४.४.१.६ होरिया-होरिया (डगरोट) गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

यस गीतका पात्रहरू राधा र कृष्ण हुन् । थारू समुदायले राधा र कृष्ण भगवान्लाई सम्झँदै गाउँ, घर, टोल, छिमेक, बाटो-घाटोमा नृत्यका साथ यो गीत गाउँछन् :

होरिया-होरिया हो रङ्ग जैसा होरी
 होरिया खेलैसिरे फागु हो रङ्ग जैसा होरी
 हो के कर हाथे लाली चुनरीया ?
 हो रङ्ग जैसा होरी
 केकर हाथे यबीर ?
 हो रङ्ग जैसा होरी
 राधेके हाथे लाले चुनरीया हो रङ्ग जैसा होरी
 किसना क हाथे यबीर हो रङ्ग जैसा होरी
 हो कौनही छिरके लाली चुनरीया ?
 हो रङ्ग जैसा होरी
 कौन ही छिर्के यबीर
 हो रङ्ग जैसा होरी
 हो राधे छिर्के लाली चुनरीया हो रङ्ग जैसा होरी
 किसन ही छिर्के यबीर, हो रङ्ग जैसा होरी ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

हुर्ने हुर्ने रङ्ग जस्तै होली, रङ्ग जस्तै रङ्गिएर फागु खेलौं ।

कसको हातमा रातो रङ्ग छ ? रङ्ग जस्तै रङ्गिएर फागु

कसको हातमा अबिर छ ? रङ्ग जस्तै रङ्गिएर फागु खेलौं

राधाको हातमा रातो चुनरी छ ? कृष्णको हातमा अबिर छ

हे कसले छक्यो रातो रङ्ग ? रङ्ग जस्तै रङ्गिएर फागु खेलौं

राधाले रातो रङ्ग छर्केर फागु खेलेली कृष्णले रातो अबिर छर्केर फागु खेले ।

॥ समाप्त ॥

४.४.१.७ गहनरी (डरगोट) गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

पर्वमा नारीले लगाउने आकर्षक गहनाको वर्णन गर्ने सन्दर्भमा यो गीत गाइन्छ । यो गीत फागुको दिन थारू युवतीहरूले विशेष नाचका साथ बाटो, घाटोमा सामुहिक रूपमा गाउने गर्छन् :

१. हो गोड्कई पैरी गोडे बरीजले
उपरे बरीजले छैला (केटा)
याकी हो मोरी याशा (आश)
याशा लौले जाई
पीरती बभौलेरी संवरो (केटी) यति माजा (राम्रो).....१
२. हो हाथकई माठा हाथे बरीजले
उपरे बरीजले छैला
याकी हो मोरी याशा
याशा लौले जाई
पीरती बभौलेरी संवरो यति माजा २
३. हो गर कई हंसूली गरे बरीजले
उपरे बरीजले छैला
याकी हो मोरी याशा

- याशा लवले जाई
 पीरती बभ्रौलेरी संवरो यति माजा ३
४. हो कानकई कन्फूल काने बरीजले
 उपरे बरीजले छैला
 याकी हो मोरी याशा
 याशा लवले जाई
 पीरती बभ्रवलेरी संवरो यति माजा ४
५. हो नाक कई नथीया नाके बरीजले
 उपरे बरीजले छैला
 याकी हो मोरी याशा
 याशा लवले जाई
 पीरती बभ्रवलेरी संवरो यति माजा ५
६. हो माथ कई टिकुली माथे बरीजले
 उपरे बरीजले छैला
 याकी हो मोरी याशा
 याशा लवले जाई
 पीरती बभ्रवलेरी संवरो यति माजा ६

॥ वरांट ॥

नेपाली रूपान्तरण

१. खुट्टाको पाउजुले खुट्टामै शोभिन्छ
 केटा यसले गर्दा केटीप्रति आकर्षित हुन्छ
 केटालाई आश लागेको हुन्छ
 आशा रहेकै हुन्छ
 युवतीले प्रीति लगाएकोमा केटालाई खुसी लाग्यो.....१
२. हातको मालाले हात नै शोभा पाएको देखिन्छ .....

३. घाँटीको ह्यूलीले गला नै शोभिन्छ .....
४. कानको कानफूलले कान नै शोभिन्छ .....
५. नाकको नथियाले नाक शोभिन्छ .....
६. निधार (माथ) को टीकाले निधारै शोभिन्छ
केटा यसले गर्दा केटीप्रति आकर्षित हुन्छ
केटालाई आश लागेको हुन्छ
आशा रहेकै हुन्छ
युवतीले प्रीति लगाएकोमा केटालाई खुसी लाग्यो.....६

(नारीहरूले लगाउने अनेक प्रकारका गहनाको आ-आफ्नै ठाउँको या शरीरका अङ्गको शोभा दिन्छ भन्ने गहन भावको पूर्ण वर्णय यस गीतले गरेको छ ।)

४.४.१.८ फागुगीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

(क) फगुवा

गोड्वा केरवा नाही रहो पावनी
दादारो ! मालभोग केरवा मुही रहो पावनी होना
चाडवा लुगवा नाही रहों पावनी
दइयारी (आमा) सीपनाक सारीया मुहीं रहो पावनी होना
सिधरी मछरीया नाही मुहीं रहों पावनी होना
बगरीकी चिउरा नाही रहों पावनी
दइयारी भिनवाक चिउरा मुहीं रहो पावनी होना ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

सीपन (कपडाको नाम) = ट्यार्लिड, बगरीकी (धानको नाम) = साटा धान

मुद्ग्रे केरा भए म ब्रत बस्दिनँ । दाजु ! मालभोक केरा भए ब्रत बस्छु ।
वाड्वा (नराम्रो) लुगा भए म ब्रत बस्दिनँ । सीपनको लुगा भए ब्रत बस्छु । ब्रतमा
मलाई ठूलो माछाको टुक्रा चाहियो । ब्रतमा बगरीको चिउरा चाहिँदैन । मसिनो
धानको चिउरा भए मात्र बस्छु ।

(ख) फगुवा (फागुमा गाउने) गीत

थारू भाषामा	नेपाली रूपान्तरण
कुम्ह काहाठ कई	कुन काठको घेरामा
घेरवा तरी लाला घेरवा	छिप्पिएको भेडाको छालाले मोडेको
गड्रा भेडा कई छाला	मादललाई कृष्ण कन्हैयाले
हुमरी-हुमरी कई	जोडले घन्काएर राधालाई खुसी पारे
डम्फु बाजहुरी	
मनहरनी कन्हैया	

४.४.२ धार्मिक गीत

खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित धार्मिक गीतअन्तर्गत सुरसरी गीत, सोनक मन्दिर गीत र भजनगीत पर्दछन् ।

४.४.२.१ सुरसरी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

थारू युवा-युवतीहरूले हनुमान् अञ्जनी र रघुवीरलाई पात्रको रूपमा चित्रण गर्दै हनुमानको वीरगाथा घर, आँगनमा बसी यो गीत गाउँछन् :

सरसरी हे सुरसरी
हो, सुरसरी लदीया यगम बहावे
तब हलुमान कहावे
तब हलुमान कहावे रे रघुवीर
तब हलुमान कहावे
है यो हंसा यजनीके बेटा
ओ लंका हे लंका
ओ लंका के खाम्हा यजोधा गडावे
तब हलुमान कहावे
तब हलुमान कहावे रे रघुवीर
तब हलुमान कहावे

है यो हंसा यजनी के बेटा
पूर्वक हे पूर्वक.....
पूर्वक चनरवा पछिये डुबावे
तब हलुमान कहावे
तब हलुमान कहावे रे रघुवीर
तब हलुमान कहावे
है यो हंसा यजनी के बेटा

उत्तरेक हे..... उत्तरेक.....
उत्तरेक पहाड वा दखिने लगावे
तब हलुमान कहावे
तब हलुमान कहावे रे रघुवीर
तब हलुमान कहावे
हो राम देखी जै रहो रे
राम देखी जै रहो

हे भगता.....
हो भगताले भगतीनीया भगता
रामदेखी जै रहो रे
रामदेखी जै रहो
ओ जटा हीलौनाका देवे गोरिया
हो रामदेखी जै रहो रे
रामदेखी जै रहो
हे भगता.....

हो भगताले भगती निया रे भगता
राम देखी जै रहो
हो राम देखी जै रहो रे राम.....

हो यडईल बजके खडई कटावे

वन बीरदाके बास

नन्दन वनके खरहवा कटावे

उँची मडैया छवावे

हो राम देखी जै रहो रे

राम देखी जै रहो ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

जब हनुमानले अथाह नदीको पानी बगाउँदो हो त हनुमान कहिन्छ । यो जीउ (शरीर) अन्जनीको पुत्र हो । त्यो लंका हे लंका ! त्यो लंकाका खम्बा अयोध्यामा गाडियो भने हनुमान कहलिन्छ, तब हनुमान कहलिन्छ हे रघुवीर ! तब हनुमान कहलिन्छ ! यो जीउ अन्जनी पुत्र हो.....२

पूर्वतिरको हो, पूर्वतिरको पूर्वतिरको चन्द्रमा पश्चिममा अस्ताइयो भने अनि हनुमान कहलिन्छ ! यो जीउ अन्जनी पुत्र हो.....२

उत्तरतिरको हो, उत्तरतिरको पहाड दखिन (दक्षिण) तिर लगाइयो भने अनि हनुमान कहलिन्छ ! हो रामलाई जय होस्, रामलाई जय होस् । हो भगता (भक्तिमानव) भगत-भक्त र भक्तिनीसहित रामलाई जय होस् । टाउकाका कपाल चलाउँदा फेर्दिन्छौ । रामलाई जय होस् । हो, घना जङ्गलको खडई काटी घना जङ्गलको बास । नन्दन वनको खर काटी अग्लो छाप्रो छवाइयो । रामलाई जय होस्, रामदेखि जय होस् ।

॥ समाप्त ॥

४.४.२.२ सोनक मन्दिर गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

गौरी, पार्वती, महादेव र गाडाचालक यस गीतका पात्रहरू हुन् । बेलको बोटमुनि, मन्दिर वा कुलदेवताको थानमा बसेर यो गीत गाउँदै गौरी-पार्वतीको सम्भनामा प्रार्थना गरिन्छ :

पशुपति भण्डालेले फहराई.....	२
माता गौरा पार्वती.....	२
पिता महादेव.....	२
सोमिरन वर्षे हे गाडिवान.....	२
जय जय जय कर मनाउ.....	२
पान चढे फूल चढे	२
यौर चढे मेवा.....	२
लड्डु चढे दुभ चढे	२
यौर चढे पियर वा धोती.....	२

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

सुनको मन्दिर

पशुपतिमा भण्डा फहराएको छ.....	२
माता गौरी र पार्वती.....	२
पिता महादेव.....	२
गाडा चालक उपरोक्त मातापितालाई	
जयजयकार गर्दै प्रार्थना गर्दैछ	
फूल, पान चढाइयो	२
लड्डु, दुभो चढाइयो	२
अरू पहेंलो वस्त्र (गेरुवस्त्र) चढाइयो	२

॥ समाप्त ॥

४.४.२.३ भजन गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

तीर्थव्रत गरी आएर घर चोख्याउने बेलामा भागीरथको महिमा गाउने सन्दर्भमा यो गीत नाच्यै गाउने प्रचलन रहेको छ । यस गीतमा शिव, भगिरथ, गङ्गा, राम, लक्ष्मण र वशिष्ट आदि पात्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ :

१. बडी तप कइले बाटे भागरथी हो,
कुछो माडीले न दान
शिवके जटासे गंगा
बहीगेल हो तारे जग संसार
२. छोटी-छोटी सखिया जनकपुर के हो
कहेला सीताजीसे बात
कौने पुरुषवा मनवा भावेला हो
कौने कान्ताजी तोहार ?
३. सिरी राजा दशरथ के
पुत्र न हो लछुमन राम
तौने पुरुष वा मनवा भावेला हो
लागी कुन्ताजी हमार
४. यागे-यागे चलेला, वशिष्ट मुनि हो
पिछे लछुमन राम
चलना जनकपुर
जग्वा देखन हो
५. जहाँ धेनुषा न बान
धेनुषा तोडन गैली
जनकपुर के हो
जाने तुल्सीदास
६. डोलिया फनाके (सजाएर)
यजोधा लेगैल हो
तारे जग सन्सार ।
॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

१. भगीरथले धेरै तप गरेको छ । कुनै वरदान मागेन । शिवको जटाबाट गंगा निस्कन् (उत्पत्ति भइन्) र सब संसार फैलियो ।
२. जनकपुरका राजाकी छोरी थिइन् । सीताको बारेमा सङ्गतिहरूले कुरा गरे । कुन पुरुष तिम्रीलाई मनपर्छ, तिम्रो कोसँग विवाह हुन्छ ?
३. राजा दशरथका दुई छोरा राम र लक्ष्मण छन् । हामी सीतालाई उनै पुरुष राम मन परेको छ ।
४. अगाडि-अगाडि गुरु वशिष्ठ हिँडे, पछिपछि राम र लक्ष्मण जनकपुर ठाउँ हेर्न पुगे ।
५. राजा जनकको दरवारमा धनुष बाण थियो । उनीहरू धनुष तोड्न गए । यसको बारेमा तुलसीदासलाई थाहा छ ।
६. डोली सजाएर अयोध्या गए । त्यसपछि संसारको संरक्षण गरे ।

॥ समाप्त ॥

४.३.३ संस्कार गीत

संस्कारलाई आधार मानेर गाइने गीतलाई संस्कार गीत भनिन्छ । ज्यामिरेमा प्रचलित संस्कार गीतअन्तर्गत गाइने गीतहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी पात्र, परिवेश र सन्दर्भलाई गद्यात्मक रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

४.३.३.१ विवाहमा गाउने माडरगीतको प्रस्तुति सन्दर्भ र मूलपाठ

रामको शुभविवाहमा जनकपुर आएका राम, लक्ष्मण, हनुमान, भगवान् महादेव, हात्ती, घोडा र जन्तीलाई कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने सन्दर्भलाई जोडेर यो गीत गाइन्छ । यसरी गाउँदा भगवान् प्रशन्न हुने र मनोकाङ्क्षा पूरा हुने विश्वास रहेको छ ।

प्रश्न - कहवाहीं सिरी जलरी सीताये सुनरी ?

कहवाहीं सिरी जेवर ?

छौने दुलरुवा पुता ?

करी हे वियाह ?

उता यब सखीरी ?

कौने..... चले बरीयात ?

प्रश्न - जनकपुर सिरी जलरी मानुखधियरी

अओथाही सिरी जेबर

दशरथ दुलरु बारे पुता

कैले वियाह

उत्तर यावे सखीरी

कैलाख यायील

साजन बाजन

कैलाख यावेवरीयात

दशरथ दुलर वा पुता

कैले वियाह

चान सूरीज चले बरीयात ।

प्रश्न - केथी हीं चढल यावे

साजन बाजन ?

केथी हीं चढल यावे बरीयात ?

केथी ही चढल यावे

बारीत बियहूवा ?

केथी हीं चढल हलुमान ?

उत्तर - हाथीयां चढल यावेरी

साजन बा जनरी ।

छोड्वा चढल बरीयात

डोलीया चढल यावेविमारे बारीत बियहूवा

उतायावे सखीरी धजवा चढावे बेहुलयाने

प्रश्न - कहँवा बैठेबो साजन बाजन ?

कहँवा बेठेबो बरियात ?

कहँवा बेठेबो मोर वारीत वियहूवा ?

कहँवा बेठेबो हलुमान ?

उत्तर - वसरा बेठेबो साजन बाजन

बड्ला बेठेबो बारीत वियहूवा

उतायाबे सवारी धजवा बेठेबो हलुमान

प्रश्न - केथीही खिचैबो साजन बाजन ?

केथीही खिचैबों बरियात ?

केथही खिचैबो मुयी वारीत वियहूवा ?

उतायाबे सरखीरी केथही खिचैबो हलुमाने ?

उत्तर - चिचरा खियैबो साजन बाजन

भतवा खियैबो बरियात

खीरवा खियैबो बरीता वियहूवा

उतायाबे सखीरी फला खियैबो हलुमान ।

प्रश्न - कौने दिहलरी सारी रे पटोखा

कौने दिहल धनुगाई ?

कौने दिहल दुनुकान सोनवा ?

उतायाबे सखीरी कौने दिहल सेनुरान ?

उत्तर - दावो मोर दिहल सारी रे पठोरवा

बाब दिहल धेनुगाई

दादा मोरके दिहल दुनु काने सोजवा

उतायाबे सखीरी सैया दिहल सेनुरान

फाटी चिटी जैहे सारी रे पटोरवा

उड्खीमरी हे धनुगाई

दुनु काने सोजवा कानही खियै हे
उतायाबे सखीरी जुगी.....२ रहे सिनुरान

नेपाली रूपान्तरण

प्रश्न - सुन्दरी सीता कहाँ जन्मिन् ? उनको वर कहाँ जन्मियो ? कुन स्नेहीले
विवाह गर्छन् र को जान्छन् जन्ती ?

उत्तर - सुन्दरी सीताको जन्म जनकपुरमा भयो । अयोध्यामा तिनको वरको जन्म
भयो । दशरथका स्नेही पुत्रले विवाह गर्छन् ।

प्रश्न - कति लाख बाजागाजा आउँछन् ? कति लाख जन्ती आउँछन् ?

उत्तर - दशरथका स्नेही पुत्रले विवाह गरे । चन्द्र-सूर्य जन्ती निस्के ।

प्रश्न - के-केमा चढेर बाजागाजा सहित जन्ती आउँछन् ? केमा चढेर बेहुला
आउँछन् ? केमा चढेर आउँछन् हनुमान् ?

उत्तर - हात्तीमा बाजागाजा र घोडामा चढेर जन्ती आउँछन् । डोलीमा चढेर
बेहुला आउँछन् । भण्डामा अङ्कित भएर हनुमान् आउँछन् ।

प्रश्न - गाजाबाजा कहाँ बसाल्ने ? जन्तीलाई कहाँ बसाल्ने ? बेहुलालाई कहाँ
बसाल्ने र हनुमान्लाई कहाँ बसाल्ने ?

उत्तर - घरको पिँढीमा गाजाबाजा बसालौंला । जन्तीलाई बङ्गलाघर (बैठक) मा
बसालौंला । यज्ञमा बेहुलालाई बसालौंला र हनुमान्लाई भण्डामा नै रहन
दिउँला ।

प्रश्न - गाजाबाजालाई के खुवाउने, जन्तीलाई के खुवाउने ? बेहुलालाई के
खुवाउने र हनुमान्लाई के खुवाउने ?

उत्तर - गाजाबाजालाई चिचर (थारू जातिको विशेष खाना) खुवाउँला । जन्तीलाई
भात खुवाउँला, बेहुलालाई खिर खुवाउँला र हनुमान्लाई चाहिँ फलफूल
खुवाउँला ।

प्रश्न - कसले लुगा सारी दियो, कसले धेनुगाई दियो, कसले दुवै कानको सुन
दियो अनि कसले सिन्दुर दियो ?

उत्तर - आमाले दिइन् लुगा सारी, बुबुले धनुगाई दिनुभयो, दाजुले दुवै कानमा
सुन दिनुभयो भने श्रीमान्ले सिन्दुर दिनुभयो ।

फाटेर जान्छ लुगा सारी, गाई मरेर जान्छ, दुवै कानको सुन कानमै खिइन्छ
भने जिन्दगीभरि सिन्दुर रहिरहन्छ ।

४.३.३.२ छोरी अन्माउँदा गाउने माडर गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

विवाहमा छोरी अन्माउने बेलामा गाइने गीतहरूलाई सम्दनी माडर गीत भनेर
चिनिन्छ ।

(क) सम्दनीमाडर (छोरी अन्माउँदा)

यावहीरी सखीया बही
मडैया देखे यावहीना
जेकराँही डुभुकीकी साध
उरीदलेले यावहीरी

खोइछ्छा भरीलिहले रतैया (तोरी)

ढकना भरी यागीरे

तीनी बेरी मुसुरा घुमावल

दुलहा परीछलरी

तिरीबेरी मुसुर घुमावल

दुलही परीछलरी ।

नेपाली रूपान्तरण

आउनुहोस् सङ्गिनी हो ! विहाको यज्ञ हेर्न आउनुस् । जसलाई डुबुकी (फुरौला) को इच्छा छ भने मास लिएर आउनु । आँचलभरि तोरी लिइयो, ढकना (काठको भाँडो) भरी आगो, तीन पटक मुसुरा (काठको तीन फुटे साधन) घुमायो, बेहुलालाई सत्कार गरियो ।

(ख) सम्दनी माडार (छोरी अन्माउँदा)

कौने मोर कहलरी निति दिन यैहे ?

निति दिन यै हे

हारे कौने कहल दौमासे ?

कौने कहल मोर भोजे भाते ?

कौने कहल कव भीन यै हे ?

दावो मोर कहलरी निति दिन यै हे

बाबा कहल छौ मासे यै हे

भैया मोर कहल भोजे भाते यै हे

हारे भौजी कहल कव भीन यै हे

याव हुरे सखी यावहू

रे मडैया देखी यावहू

जकराही डुबुकी की साँध, दरीदलेले यावहूना यागी लागत वन डाहल,
जरीगेल खयरक बुट तीन बेरी मुसुर घुमावल, दुलही परी छलरी ख्वेच्छा भरी
लिहले तरैया रे ढकन भारी यागेना तीन बेरी मुसुरा घुमावल, दुलही परी छलरी ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

प्रश्न - कसले भन्यो सधैं माइत आउनु ? कसले भन्यो छ-छ महिनामा आउनु ?

कसले भन्यो भोज-भतेरमा मात्र आउनु र कसले भन्यो कहिल्यै नआउनु ?

उत्तर - आमाले भन्नुभयो सधैं आउनु । बुबाले छ-छ महिनामा आउनु भन्नुभयो,
दाजु-भाइले भने भोज-भतेरमा मात्र आउनु र भाउजुले भन्नुभयो कहिले
पनि नआउनु ।

आउ सङ्गी-साथी आउ । ज-जसलाई डुबुकीको इच्छा छ भने मास दाल
लिएर आउनु । आगो लाग्यो वन-जङ्गल डह्यो साथै खयरको बुटा पनि जल्यो ।

तीन पटक मुसुरा घुमायो र दुलहीलाई सत्कार गरियो । आँचलभरि तोरी लिइयो, ढकना भरी आगो अनि फेरि तीन पटक मुसुरा घुमायो, दुलाहा-दुलहीलाई सत्कार गरियो ।

॥ वराँट (समाप्त) ॥

४.३.३.३ पराँती गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

यो गीतमा राजा दशरथ र उनका चार पुत्रहरू पात्र बनेका छन् । यिनै पात्रका माध्यमद्वारा दुलाहाले दुलहीको घरमा ल्याएका सामग्रीहरू दुलही पट्टिका आफन्तलाई हस्तान्तरण (जिम्मा) गर्दा मङ्गल गीत गाउने चलन थारू जातिमा रहँदै आएको छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

छोरी अन्माउँदा गाउने गीत

होत परात हंस डोलीया फनावे

गवना जायेके बणी दूर हे.....

अरी होत परात हंस डोलीया फनावे गवना.....२

जाहु रे बाबा यवधपुर नगरी

रजा दशरथके द्वार हे

अरी हे रजा दशरथके चारु पुहुत्र

अरी हे हुनकर कैसन शरीर हे

सांवरी रामा गोरीय बाबु लक्षुमन

हुनकाको तीलक चण्हायी हे, अरी हे होत परात.....२

जब बरीयतीय गोयीणी चली ययीले

चेरीयाक लसलयी ठाण्ह हे, अरी हे होत परात.....२

यणयीन बनकयी खणयी कटाइ

धन बिरीदारे बन बाँस हे । अरी हे होत परात.....२

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

(दुलहीको लागि दुलाहाको घरबाट आएका सामग्रीहरू भित्र्याउँदा अर्थात् दुलहीपट्टिलाई जिम्मा दिँदा नाच्दै-गाउँदै गाएको गीत ।)

भिसमिसे विहानै दुलहीका सामग्रीहरू जिम्मा लगाइयो । घर (दुलाहाको) जान धेरै टाढा छ । भिसमिसे.....

बुबा अवधपुर नगरी (अयोध्या) राजा दशरथको ढोका (समक्ष) पुगनुस् । राजा दशरथका चार सुपुत्र छन् ।

तिनका शारीरिक रङ्गरूप कस्ता-कस्ता छन् ?

साँवला (गहुँगोरो) रङ्गका राम छन्, गोरा रङ्गका लक्ष्मण छन् । तिनलाई नै टीका लगाइदिनु (कुरा चलाउनु) । जब जन्ती करेसामा पुगे । तरुनीहरूको मज्जा (स्नेह) लिन पुगे । आड (ओत) लाग्ने वनको खडइ काटेर धन विरदाको बासको लगाइयो । भिसमिसे.....

॥ वराँट (समाप्त) ॥

४.३.४ कर्मगीत

खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारू जातिले काम गर्ने क्रममा थकाई मार्ने तथा कामलाई क्रमशः अगाडि बढाउँदै गाउने गीतहरू कर्मगीतअन्तर्गत पर्दछन् ।

४.३.४.१ सारो कमाजी गावेके गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

प्रस्तुत गीत घैया गोड्ने क्रममा मयूर, सुगा, तिन्ना, मैना, हात्ती र हरिणलाई पात्रहरू बनाएर श्रीमान्लाई अनेक उपमा (बिम्ब) सँग तुलना गर्दै यो गीत गाइन्छ ।

१. जैसा वनके विरहुनी
जैसा वन के हो मजोरारे
बसने पिया जउँ होतिय
राती कोरा लई हो सुनतों
हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही
दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे (थेगो) राती कोरालई हो सुनतों .... हारे फुट ही ....

जैसा बन ..... (दोसर पाँती)

२.

जैसा बन के हो तीतरारे

बसने पिया जउँ होतिय

राती कोरा लई हो सुनतों

हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही

दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे (थेगो) राती कोरालई हो सुनतों .... हारे फुट ही ....

३.

जैसा बन के होसुगना रे

बसने पिया जउँ होतिय

राती कोरा लई हो सुनतों

हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही

दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे (थेगो) राती कोरालई हो सुनतों .... हारे फुट ही ....

४.

जैसा बन के हो मयना रे

बसने पिया जउँ होतिय

राती कोरा लई हो सुनतों

हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही

दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे राती कोरालई हो सुनतों .... हारे फुट ही ....

जैसा बन.....

५.

जैसा बन के हो हथियार रे

बसने पिया जउँ होतिय

राती कोरा लई हो सुनतों

हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही

दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे राती कोरालई हो सुततों .... हारे फुट ही ....

जैसा वन.....

६. जैसा वन के हो हरिना रे

बसने पिया जउँ होतिय

राती कोरा लई हो सुनतों

हंरी फुटही चुरीलवा रे भरी बाही

दिनके खेलवना जउँ हति हें

हारे राती कोरालई हो सुततों .... हारे फुट ही ....

जैसा वन.....

७. जैसा वन के हो खरवा रे .....

हारे राती कोरालई हो सुनतों .... हारे फुट ही ....

जैसा वन.....

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

१. वनको मयुर जस्तै श्रीमान् भए राती अँगालोमा बाँधेर सुत्थें । नाडीको काँचको चुरा जस्तै दिनभरि खेलिरहन्थे । राती अँगालेर सुत्थें ।

२. वनको तितराजस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

३. वनको सुगा जस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

४. वनको मैना जस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

५. वनको हात्ती जस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

६. वनको हरिण जस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

७. वनको खर जस्तै मेरा स्वामी भइदिए राती .....

४.३.४.२ सुगनाक बिरहुनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

घैया गोड्ने समयमा प्रेम (माया) कस्तो हुन्छ ? भन्ने प्रसङ्गमा यो गीत गाइन्छ । यो गीतमा सुगा, हरिण (मानवेतर) लाई पात्र बनाइएको छ ।

सारो कमोनीमा गावके (घैया गोड्दा गाउने गीत)

कौन बनरी सुगना रे.....कौन बनसारी.....

कौन बनरी कुँवरारे..... कन्हाई ?

लाली बन सुगना कुंजबनसारी

बिभरि बन कुँवरा कन्हैया ।

सुगबनरी जनसेरी फलके विशेष

यमरीतीरी फलबारे सेहुबरू तेजले

खुरहुरी डमरी सेहो रति बान्हले

हरीनारी जनसेरी खरह के विशेष

लुहुलुहुरी दुभियारे सेहुबरू तेजले

मटमुररी खट्हावा सेहरति बान्हले ।

तीरीयनरी जनसेरी पुरुषा विशेष

यपनीमरी पुरुषबारे सेहुबरू तेजले

यनकीयरी पुरुषबारे सेहुरति बान्हले ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

कुन वनको सुगा हो..... कुन घनाभाडी, कुन वनको केटो हो .....? प्रेमी । रातो वनको सुगा कुन जङ्गलमा छ ? बाक्लो वन जस्तै मेरो प्रेम छ । फलको विशेषता सुगालाई मात्र थाहा छ । अमृत फल प्रेमले त्याग्यो । जङ्गली फल डुम्री खाएर बस्यो । खरको भाडी हरिणलाई मात्र थाहा छ । बरू हरिणले कलकलाउँदो दुबो त्याग्छ । प्रेमले दुबो त्यागेर मोटो खरलाई रुचाएको छ । त्यस्तै पुरुषको विशेषता स्त्रीलाई थाहा छ । आफ्नो पति त्याग्छ, अर्को पुरुषको प्रशंसा गर्छ ।

४.३.४.३ भुमरा गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

खेतमा धान रोप्दा रोपारहरूले सामूहिक रूपमा एक लयमा यो गीत गाउँछन् । कामदार, श्रमिक र कृषकहरूले वर्षाले हानि, नोक्सानी पुऱ्याउँछ, कि भन्ने चिन्ता प्रकट गर्दै यो गीत गाउने गर्छन् ।

कहँवा गरीजल हे २

कहँवा बरीसल हे २

कहँवा क बुनियाँ बढियाइल

ए हो, रामा कैसे हम रहवों यकेली ?

पूर्वे गरीजल हे २

पछिये बरीसल हे २

पछिमक बुनियाँ लदी बढी याइली

ए हो ! रामा कैसे हम रहबो यकेली ?

उत्तरे गरीजल हे २

दखिने बरीसल हे २

दखिनेक बुनियाँ लदी बढी याइली

ए हो रामा कैसे हम रहबो यकेली ?

कहँवा गरीजल हे २

कहँवा बरीसल हे २

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

कहाँ गज्यो, ए कहाँ बस्यो ? कहाँको बुँद-बुँद पानीले बाढी आयो ? अब म कसरी एकलै बसूँ ?

पूर्व गज्यो, पश्चिम बस्यो । पश्चिमको बुँद-बुँदले नदीनालामा बाढी आयो । अब म कसरी एकलै बसूँ ?

उत्तर दिशामा गज्यो, दक्षिण दिशामा बस्यो । दक्षिण दिशाको बुँद-बुँदले नदीनालामा बाढी आयो भने अब म कसरी एकलै बस्न सक्छु र ?

४.३.४.४ कारी मेघवाक विरहुनी गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

ब्याडमा धानको बीउ उखेल्दा (काट्दा) यो गीत गाउने गरिन्छ । परदेशमा रहेका श्रीमान्लाई वर्षाको भरिमा आफू र साथीसङ्गी रुझेभैँ स्वामी पनि रुझेको अनुमान श्रीमतीले गर्छिन् । वर्षाको लेउ र साग उम्रेभैँ तरुनीको यौवन पनि त्यसरी नै बढ्ने गर्छ भन्दै सन्दर्भमा यो गीतको उठान भएको छ ।

कारी मेघवा देखते भयावनरी

बरीसे बनिजीयाक देशे

तुयी धनी भिजलरी.....

री बेल त खुरवा रे सखी

पियवा भिजले परदेशे.....

किहा गुना उपजल बधुवारे बधुवारी ?

किहा गुना उपजे सेवार..... ?

किह गुना उपजल बधुवारे बधुवा

जाल गुन उपजे सेवार

किहा रस बादल गोरी के जोवनरी.....?

किहा रसे बाढे नामी केश..... ?

हाथ रस बाढलरी..... गोरीके जोवनवारी..... सखी

तेल रस बाढे नामी केश.....

ससुरावा - येक त बहुरीया भली-भली बाढी तोरी

मोर पुता बडिहे काचे कवल वैशे

पुतहिया - जो बनाक जाँतल जिउवा नाही मारी हेरी

देहिया भँवर होमि जामि..... जोबनाक जाँतल

किहा त खियइबों नाक बकेवारी.....?

किहा त खियइबों जोरी हाँस.....?

यसकयी पालबों रउरे पुता

जसने चयेतवाक सोढह..... इछ ।

नेपाली रूपान्तरण

कालो बादल देख्दैमा डरलागदो छ । यत्रतत्र घनघोर वर्षिरहेको छ । हे सखी (हे सङ्गी-साथी) तिमी त भिजिरहेछौ । बेल, बबुरको रुखमुनि ओत लेऊ । तेरो श्रीमान् पनि परदेशमा रुम्के होलान् ।

प्रश्न - के कारणले बथुवा (साग) उम्रिन्छ र के कारणले लेउ उम्रिन्छ ? कसरी तरुनीको जोवन बढ्छ ? कसरी केश लामा-लामा भएर बढ्छन् ?

उत्तर - हातको रसले तरुनीको जोवन बढ्छ भने तेलको रसले केश बढ्छ ।

ससुरा - तिमी त बुहारी, यौवन तरुनी (पूरा बैशकी) भयौ । मेरो छोरो त खरखर काँचो कमलको फूल भैँ छ ।

बुहारी - यौवनले मातेको न भन्नुस् ! त्यो सोच्दा मेरो जिउ मरेर जान्छ । बरू म हजुरको पुत्रलाई बाक-बकेवा (एउटा चरो) र जोडा हाँस खुवाएर पाल्छु । जस्तो कि चैत महिनाको साँढे गोरु भैँ म त उहाँलाई मस्त बनाउँछु ।

॥ समाप्त ॥

४.३.५ विलापगीत

दुःख वा वियोगमा गाइने गीतलाई विलाप गीत भनिन्छ । खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित विलाप गीतहरू हुन् । भर्ली भदैयाक गीत, तिरिया विलाप हुन् :

४.३.५.१ भर्ली भदैयाक (भदैरे बाढीको बिलौना) गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

भदैरे बाढीको समयमा पोखरीको डिलमा बसेर यो गीत गाइन्छ । उमेर पुगेकी नारीले विवाह गर्न नपाउँदा उसका मनमा उठेका विलाप (रोदन) को चित्रण गर्ने सन्दर्भमा गाइन्छ । यस गीतमा आएका प्रमुख पात्रहरू अविवाहित नारी, आमा-बुबा र चखेवा चरो रहेका छन् ।

हे भर्ली भदैयारी लदी बढीयैले

बनेरेटरी छरेल मैदान

हारी पोरकराक योहरी चढी

यारी हे जो हे धनीरी बेटीया

हाँ होरी ब्याह नाही करले हमार

हे मातो पिता मोरो, हंरीयली लीरमोहीया ।
सादीरे नाही करले हमार
हाँहाडी भर्ली वयसवारीमोर .....।
यारी हो ले हरारीगवैलो
हे यकली छोइली यारी विनु
हारी सुनभेल बगिया
दियरा रे विनु
यान्ही निशराती
होरी यकली पुरुषवारी विन
यारी हे सुनभेल मोर सेजिया (ओछ्यान) हमार
हे ! यरवनात (अहिले) होइतेरे प्राभु
हाँसी देतोरी सजीया तोहार
सुतताँ चरन हिमालयी (मन लगाएर)
हाँहारी छातीके जोवन वारी दुनु
यारी हे हाथहीरी धरैतो
हे बारही परथ मुहीरी
हाँरी पनीयाक गैली चकेवारे बोले
विरहीय बोली
हाँहारी चेक वाक शव हरीसुकी
यारी हे गगरीया नाहीरी डुबले ।

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

भदौमा खोलाको बाढी आयो । बाढीले भाडीलाई सुतायो । पोखरीको डिल
चढेर छोरीले आफ्नो मान्छेलाई हेदैछे । हे हे हरि ! मेरो विवाह गर्दिएनन् । मेरा
आमाबुबा निमौही छ । मेरो विवाह गर्दिएनन् । माइतमै मेरो जीवन बित्यो । लौन,
मेरो माइतमै वैश गयो । जसरी कोइली बिना बगैँचा सुनसान हुन्छ । त्यस्तै पति
बिना रातको समय व्यर्थ हुन्छ । पति बिना सुन छैन, मेरो ओछ्यान शून्य हुन्छ । हे,

हजुरको उपस्थिति अहिले भए, म हजुरलाई ओछ्यान लाइदिन्थे । मन दिएर हजुरसँगसँगै सुत्थे । म तपाईंलाई वक्षस्थल दिन्थे । जब आधारातमा गाग्रोमा पानी भर्न गएँ । चखेवा चरोले विरहको गीत गायो । त्यसको स्वर सुन्दा-सुन्दा गाग्रोमा पानी भर्न सकिएन ।

(सजिया - ओछ्यान, हिमालयी - मन लगाएर)

सङ्कलक : लक्ष्मण चौधरी, पूर्व चितवन

४.३.५.२ विलाप गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

थारू संस्कृतिअनुसार नवविवाहित श्रीमतीले श्रीमान्लाई माइत जान चिठी लेखेपछि उत्पन्न मनोभावलाई चित्रण गर्ने सन्दर्भमा घर, खेतबारीमा बसेर यो गीत गाइन्छ ।

(श्रीमान्-श्रीमतीको घरभगडा हुँदाको विलाप)

त्रिया - हरे फोरी देबों साकट चुरीया मेटबों सेनुरवा

रामा हटी जाहू हे बालर जीयरा, हो जेबहूँ विदेश

हरे दुनहूँ जोगिनीयाके हे भेषे ।

पुरुष - भिनी फोरु साकट चुरीया, भिनी मेटु सेनुरवा (सिन्दुर)

राम हरि जाही चितवरी (मन परेको प्रिय) हेवती

त्रिया - हरे फोरी देबों वाही जागे चुरला

फोकी देबों हारी राम हरि जाहू हे बालर जियारा हो जेबहूँ.....

पुरुष - क्रिनी फोरु वाही जोगे चुरला, भिनी फाकू हारी

राम हरी जाहू हे चितवरी हेषती । हो जेबहूँ.....

॥ वराँट ॥

नेपाली रूपान्तरण

श्रीमती - हेर हातको कसिएको चुरा फुटाउँछु । शिरको सिन्दुर मेटिदिन्छु । हटेर जाउ प्रिय स्वामी छोडी दिनुस् । हामी दुवै जोगीको भेष धारण गरेर दुवै विदेश जाऊँ ।

श्रीमान् - हातको चुरा नफोर, शिरको सिन्दुर पनि नपुछ । हे प्यारी ! हेवती (नाम) यस्तो कुरा नगर न ।

श्रीमती - पाखुराको चुरा फोरिदिन्छु, घाँटीको हार फ्याँकिदिन्छु । मेरो प्यारो श्रीमान् मलाई मनाही नगर्नुस् ।

श्रीमान् - हातको चुरा, पाखुराको चुरा नफोर-नफाल । बरू, हामीसँगै विदेश जाऊँ ।

(विदेश जान हातमा लगाएको चुरा र चुरीलाई बेच्न श्रीमतीले श्रीमान्लाई आग्रह गर्छिन् अन्ततः श्रीमान् चुरा र चुरी नफोरी नबेची विदेश जान सहमत हुन्छन् ।)

४.३.५.३ तिरिया विलाप गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

घरमा श्रीमान्, श्रीमती बीचको आपसी कलहलाई चित्रण गर्ने गीत ।

बडही जतन धनी फूलायेक लगौले
सेहे फुलवा भेली हे सयान सड्हीकी फूलवा
फरी फुली गेली हे मुही धनी बड्स कुवाँरी
लीरा (विवाहिता महिला) - (ससुरा लगलेवर)

जन्यावा चिठी लिखे लगली -

यनली तर फूल पाना

लिखलीमा चिठीमा

भेजली हरोहियाके हाथे

मर्दवा चिठी वाचे लगली -

मनेमने हरोहिया दाहा

चिठी थाजे बाँचे

दुनुहू नयना ढारे रोर

जन्यावा चिठीयामा लिखली -

दिन चार जेबसु सावन भादो माने

फेरि हब्सू मन्से तोहार

मर्दवा - मुइनाही जनसो लीरा दुलहिया

पुछि लेहू ससुइ तोहार

ससइयासे जन्यावा - मचीया बैठल तुहू ससुइ बठैवा

उदास - बारहमासा (जनी-मर्द दोहरी गीत) लीला बरांटक (समाप्त गरेर) के

जन्यावा - सपना - सपना कइ उठली गोसइया (बुढाले)

सपना देखलो यजगुत (अनौठो)

यैसन सपना कबहू न देखलो

परीछे गयलो जगरनाथ

मर्दावा - भुठे तोर सपना

भुठे तोर विपन ।

भुठे तोर बचनी तोहार

घरवाही मात, घरवाही पिता

घरवाही सहोदर जेठभाइ

गवनाक धोतीया

घुमील नैखो (हैने नाही) भेलउ ।

॥ वराँट ॥

अर्थ : बारी - छोटे उमेर विलाप, भुवरी - उमेर पुगल पर क्वारी अवस्थामा (यापन सइसहे लरीसं)

नेपाली रूपान्तरण

बिलौना (केटीको केटाप्रति बिलौना)

बारी = महिनावारी नभएकी कन्या केटी, भुवरी = विवाहयोग्य

धेरै जतन गरेर जोबन बचाएँ । मसँगैको साथीको विवाह भयो । म विवाहयोग्य भइसकेँ । सँगैको साथी आमा बनिसकी तर मेरो विवाह भएन, म कुमारी नै छु ।

विवाहित महिला (श्रीमान्लाई चिठी लेख्न थाली) तर फूलको पात ल्याएर चिठी लेखी र हलिको हातबाट चिठ्ठ पठाई । पतिले चिठी पढ्न लाग्यो । मनमनै चिठी पढ्दै आँखाबाट आँसु झार्न थाल्यो । श्रीमतीले चिठीमा लेखी छ - तीन-चार दिनमा म साउन-भदौ मान्न माइत जान्छु । फेरि म हजुरकै बन्न आउने छु ।

श्रीमान् - तिमी बुहारी हो मलाई थाहा छैन । आमासँग सोध ।

सासुसँग बुहारीको वार्ता - बुढो (श्रीमान्) ले कहिल्यै नदेखेको सपना देखे । यस्तो सपना कहिल्यै देखिन । जगन्नाथधाम दर्शन गर्न गएको सपना देखे ।

श्रीमती - तिम्रो सपना र विपना भुठो रहेछन् । बोली-वचन पनि भुठो रहेछ । घरमै आमा, बुवा छन् । घरमै सहोदर (आफ्नै) जेठो दाजु हुनुहुन्छ । म अहिलेसम्म गर्भिणी भएको छैन, किन जानुहुन्छ जगन्नाथ ?

४.३.६ निर्गुण रामायण गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

पूजापाठ र विवाहको समयमा घरमै बसेर गाइने परम्परा छ । यस गीतमा भगवान् रामको लिला वर्णन गरिएको पाइन्छ । रामायणमा भरत, राम, लक्ष्मण र कैकेयी आदि पात्रहरूले खेलेको महत्त्वपूर्ण भूमिकाको वर्णन गर्ने सन्दर्भमा यो गीत गाइन्छ ।

भोजपुरी भाषामा

ममहर से चलीलो
 दैबा सुन भइल भवनवा
 नाही देखी राम ये लछुमन
 ना बा सीता यडनवा ॥
 कहलाये केकहीगे मइया
 सुन मोर ललनवा
 तोहराके राजातिलक दिहले
 रामजी गइलन हो वनवा ।
 येतना सुनीके भरतजी
 करेला हो रोदनवा ।
 हमराके राजीतिलक दिहले

नेपाली रूपान्तरण

जब भरत आफ्नो मामाघरबाट फर्केर आए
 सीता-राम र लक्ष्मणलाई
 आँगनमा नदेखेर घर सुनसान लाग्यो ।
 कैकेयी आमा भन्न थाली
 हे छोरा भरत
 तिम्रीलाई राजगद्दी दिएछन्
 र राम वनवास लागे ।
 यति कुरा सुनेर
 भरत रुन थाल्छन्
 राजगद्दी मलाई सुम्पेर

भइया गइलन हो बनवा ।
 छाती तोर थकहुरे मइया
 बहीया लागी हो घुनवा ।
 हमराके रामजी तिलक दिइले
 राम गइलन हो बनवा ।
 भइया-भइया कहीके भरतजी
 करेला हो रोदनवा ।
 भइया भइया कहीके भरतजी
 नैना ढारी हो नीरवा ।
 दश ता कर बीसये सखीया
 गावे नीर हो गुनवा
 गाइ-गाइ सान्त के लोगवा
 पंचके सुनाइन

॥ वराँट ॥

आफू वन जङ्गल जानु भयो ।
 आमा हजुरको छाती फुटोस्
 हात-पाखुरामा घुन (कीरा) परोस्
 मलाई रामजीले राजगद्दी दिएर
 आफू जङ्गल प्रस्थान गर्नुभयो ।
 हे, दाजु-दाजु भनेर भरतजी
 रुन लाग्छन् ।
 हे, दाजु-दाजु भनेर भरतजी
 आँसु बगाउन थाल्छन् ।
 दश-बीस सङ्गी साथीले
 रामको गुणगान गाउँदै अलाप गर्छन् ।
 यस्तै गाउँदै गाउँघरका सर्वसाधारण
 मानिसहरूलाई सुनाउँछन् ।

॥ समाप्त ॥

४.३.७ चरित्र गीत डोमनकी भ्रम्टाको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

यो गीत निमवृक्षको मुनि डोमर (डुम) जातिकी महिलाले नाड्लो बुन्दै गर्दा राजाले प्रेमबन्धनमा बाँध्ने प्रयत्न गर्दा दुवैको बीच युद्ध हुन्छ, जसलाई चित्रण गर्ने उद्देश्यले यो गीत गाइन्छ ।

(१) डोमनीकी भ्रमटा

नीमी तर डोमीनी विनले सुपीनीयारी
 दइयारी बसंतर रजवा खेले पससारी यारी ।
 दइयारी बसंतर .....
 डोमिनी - तुनु.....२ रजवा वहटी दुरी बैन्हुरी
 देयारीला गीरी जेतउ
 बासीके छिकुनीयारी.....दैयारी.....।
 राजा - तोर लेखे डोमीनी बाँसके छिकुनीयारी

दैयारी तोरेमोरे जोरली सिनहीयारी
 दैया तोरे मोरे..... २
 डोमिनी - जहूँ तुहूँ रजवा मुहीं पर लोभीयारी
 दैयारी डामेवास, डामेवासै करुलडैयारी
 दैया डोमवासे..... ३
 रजवात वन्हले ढाल तरवरीयारी
 दैयारी डोम बाजे बन्हले कँटरीयारी
 दैयारी..... ४
 डोम वात लड्ले गलीयाहीं कुचीयाहींरी
 दैयारी रजवानल कुर खेतबारी..... दैया रजवा..... २
 पहिनी वान जब छाडल रजवारी
 दैयारी रगवात रणया बहकी दुरी ..... दैया रजवा..... २
 पहिनी वान जब छाडल रजवारी
 दैयारी रगवात रणया बहकी दुरी गैलरी..... दैया रजवा..... २
 दोसरी बनी जब छाडल रजवारी
 दैया करववां बहकी दुरी गैलनरी..... दैया रजवा..... २
 तीसरी वान जब छाडल रजवारी
 दैया डोमवाके देल निरधायी..... दैया रजवा..... २
 डोमवाके रजवा देल निरधायीरी..... दैया रजवा..... २
 डोमीनी से करेले विमहूबारी..... दैया रजवा..... २

नेपाली रूपान्तरण

निमको रुखमुनि डोमिनीले (डोम जातिकी महिला) नाड्लो बुन्न बाँसको छेस्का टिप्टै छिन् । त्यसकै वर वरको रुखमुनि डोमिनीप्रति मुग्ध राजा जुवा खेल्दैछन् ।

डोमीनी - राजा साहेब अलि पर सर्नुस्, बाँसको छेस्का लाग्छ ।

राजा - तिम्रो अगाडि यो बाँसको छेस्का के ? बरू मसँग प्रेम गर ।

डोमीनी - हे राजाजी ! हजुर मप्रति जति मुग्ध भए पनि मेरो श्रीमान् (डोम) सँग
युद्ध (लडाइँ) गर्नुस् ।

तब राजाले ढाल, तरबार कसे । त्यस्तै डोम पनि छुरी, कटारी बाँधेर
कस्सियो । डोम गली-कुचीबाटै लड्न लागे भने राजा कुरुक्षेत्र भएर लड्न आए ।
पहिलो बाण जब राजाले छोडे । जाँघ र घुँडा मुनिबाट तर्केर गयो । अर्को बाण
जब राजाले छोडे काख मुनिबाट तर्क्यो । तेस्रो बाण जब राजाले छोडे । डोमलाई
ढाली नै दियो । अनि डोमिनीसँग राजाले विवाह गरिहाले ।

॥ समाप्त ॥

४.३.८ प्रेमगीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

प्रेमगीत विशेषतः रातको समयमा वा साँझ परेपछि गाइन्छ । श्रीमान् परदेश गएर
नफर्केपछि श्रीमतीको मनमा उठेका अनेकौँ विरहका छाललाई प्रस्तुत गर्ने प्रसङ्गमा यी
गीतहरू गाइन्छन् ।

(क) जिहग्रा (पछलहरा राती गावेके गीत)

माधो (श्रीकृष्ण)

माधो मधैयापुर गैलन हो

घरवाक सुधु बिसराई.....२

यबेना रहबो रौरे गोखुलामे (हजुरको घर)

याबे पानी लिखे भगवान

मोर लेखे माधोपुरवा जरीगैले

याडन घर तोर विजुवनमे

डेहरी परम पहाड.....२

यबेना रहबो राउरे.....२

उँचित मण्डिल गिरही छावल हो

याबेर नीचि काटले दुवारी

यावेना रहने.....
साँप छोडल, साँप केचुर हे
गाडी मैया छाडले फलाई.....२
यावेना रहबो ये राउरे.....२
पिपरक पात पनैचो थेक डोले
जहाँ डोले पुरइन पात
यावेना रहबो.....२
कौन गति लिखे भगवान
मोर लेखे माधोपुरवा जरीगैले
जरीगैले सोर हो सिडार
यावे ना रहबो.....
घइली की बठडन सिरी गेंडुल ये
बहिनीकी बठडन जेठ भाइ.....२
यावे ना रहबो.....२
विना सोनवाकी कैसे यभरन ये.....२
विना मोती कैसेन गिरमल हार
विना रे मयाकी नैहर (माइती) कैसेन.....२
याब पापी लिखे भगवान
मोर लेखे माधोपुर जरी गैले.....२
दास कविर सभ गावेला हो
सन्त लोग लेहून विचार
पूर्वी ता हो लिखल फल हम पाइब
मोर लेखे.....२

॥ वराँट ॥ स्रोत : सन्तलाल चौधरी, कपिया, चितवन

(अर्थ : गेंडुल - घैंटो अड्याउने खम्बा, केचुर - काँचुली, पुरइन - कमल)

नेपाली रूपान्तरण

श्रीमान् पूर्वको विदेश जानु भयो । घरलाई पूरै बिसर्नु भयो । अब म हजुरको घरमा बस्दिनँ । हे, निष्ठुरी भगवान् ! किन यस्तो गरेको ? मेरो लागि उहाँ मरे बराबर हुनु भयो । हजुरको अनुपस्थितिले आँगन पनि वनजस्तै भयो । पिँठीको डिल पहाड बन्यो । अतः हजुरको घरमा बस्न सकिदैनँ । निवास (गृह) अग्लो छ । तल्लो ढोका भत्केको छ । अतः म यो घरमा बस्न सकिदैनँ । सर्पले जसरी काँचुली फेर्छ, गङ्गा (नदी) ले मायाले पानीको छाल छोड्छ । त्यस्तै मेरो मन पनि शरीरबाट छुटेको छ (मन उडेको छ) । त्यसैले हजुरको घरमा बस्न सकिदैनँ । जसरी पिपलको पातलाई हावाले हल्लाउँछ । त्यसैगरी कमल फूलको पात हल्लिरहेको हुन्छ । त्यस्तै मेरो मन पनि स्थिर छैन । अतः हजुरको घरमा बस्न सकिदैन । कुन भगवान्ले यस्तो गर्‍यो । मेरो लागि श्रीमान् मरेतुल्य भयो । मेरो लागि सोह्र शृङ्गार पनि मेटियो । त्यसैले अब म हजुरको घरमा रहन सकिदैनँ । घैंटो राख्नलाई गेडुल भए जस्तै दिदी-बहिनीको लागि दाजु-भाइ आश्रय हुन्छन् । यस्तो भर/आड हजुरको घरमा पाउने देखिनँ । त्यसैले म घरमा बस्दिनँ । सुन विनाको जलप/लेप र मोती विनाको हार कस्तो हुन्छ ? विना मायाको माइती कस्तो हुन्छ ? हे भगवान् ! तिमिले किन यस्तो गरेको ? मेरो लागि माधवपुरवा (पतिको गाउँ) डढेसरि भयो । सबै दास कबिरको नाम लिन्छन् । बौद्धिक जनले यसबारे विचार गर्नुस् । भावीले लेखे अनुसार सबैले भोग्ने पर्छ ।

(ख) लिरगुन (वैगुनी)

शिरीबस घर बा हो घर बा.....
रामा भिलिमिली हो बतिया..... २
हरे सड्याके सुताला रे देखो
अइ हो रामा बिहुरल रे छातीमा..... २
शिरीबस घर बा हो घर बा..... २
रामा.....अइहो राम..... २
पिया मोर गइली हो रामा
आहा पिया ! गइल हो विदेशवा
पियाके देखतो हो रामा

ऐ हो, रामा खाची बान्ही हो रखतों
सखीया रेशमीकी रे डोरीया.....२
सखीया खाँची बान्ही हम रखतो
देशक विदेश सखिया
रामा गाइ बहारी लिरगुनवा
लिरगुन गाइके रे गाइके
सन्त के बुभाइवो मनवा.....२
शिरीबर घर बा.....आइ हो रामा.....२

॥ वराँट ॥

स्रोत : प्रमिता चौधरी, पूर्वी चितवन

लिरगुन (ना.), लिरगुनिया (वि.), शिरीबर - रसिया घर (सुत्ने घर), बतिया - बत्तीहरू ।

नेपाली रूपान्तरण

सुत्ने घर, बत्तीहरूले भिलिमिली छ । त्यसमा श्रीमान् सुतेको देखें । मेरो
मन सिरिङ्ग भयो.....२ । श्रीमान् मेरो विदेश जानुभयो । हे राम ! श्रीमान्
विदेश जानुभयो । विदेश जान लाग्दा देखेको भए म उहाँलाई बाँधेर राखें ।
रेशमको डोरी पाएको भए सङ्गी हो बाँधेर राखें । साथी हो ! विदेशको कुरा सुन्दा
मेरो मन दुखेर आउँछ । वैदेशिक जीवन सम्भरेर मेरो मन रुन्छ । विरहको गीत
गाएर म आफ्नो चित्त बुझाउँछु ।

॥ समाप्त ॥

४.३.९ ऐतिहासिक गीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ

इतिहासमा घटेका घटनाहरूलाई प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा यी गीतहरू गाइन्छन् ।
विशेषतः यी गीतहरूलाई घर, आँगनमा बसेर गाउने चलन छ । शिकार खेल्न हात्ती, घोडा,
फौजीसहित राजा नेपालको विभिन्न ठाउँमा घुम्दाको चित्रण यस गीतमा गरिएको छ ।

(क) घरमारी गीत

नेपाल हीं से राजा नामी भइल
भीमफेदी भइधेलु ठाड
पूर्वेक रजवा बडी लहहीयवां
गौरामे भइधेल ठाड

भीमफेदी से राजा नामी गइल रे
हेटौँडा भइघेल ठाड
उत्तरे रजवा बडी लडवहिया
गौरामे भइघेल ठाड
हेटौँडा से राजना नामी गइल रे
दुभीचोर भइघेल ठाड
दुखिने के राजा बडी लडवहीया, गौरा.....
दुभीचोरसे राजा नामी भइल रे
रमोलिया भइघेल ठाड
सारो खइल मिठा लागल
घोडा वणीया पसारल
बाघ मरा से राजा नामी भइल रे
पटलहरा भइघेल ठाड
भिनवा खईत मिठ ! लागल घोडा
वणिया पसारल
पटलहरा से राजा नामी भइल रे
केशरा भइघेल ठाड ।
॥ वराँट ॥

स्रोत : शिवनारायण चौधरी (उदास)

नेपाली रूपान्तरण

घरायसी गीत (सिकार खेलन सवार भएका राजाको विषयमा रचिएको गीत)

(भिठा - लडाइँको लागि तयार भयो, सारो - घैया धान)

नेपालको राजा प्रख्यात भएपछि उनी भीमफेदी आए । पूर्वेली लडाकु राजा गौरमा आइपुगे । सो प्रख्यात राजा भीमफेदीबाट हेटौँडा आइपुगे । उत्तरतर्फको लडाकु राजा पनि गौरमा आइपुगे । हेटौँडाबाट प्रख्यात भए, त्यहाँबाट सुनाचुरी आइपुगे । दक्षिणतिरका लडाकु राजा गौरमा आइपुगे । दुभीचौरबाट पनि राजा प्रख्यात बने । त्यसपछि रमौलिया आइपुगे । त्यहाँ घैया धानको भात खाएर मात लाग्यो । घोडा पनि सुते/आराम गरे । अनि बाघमारा पुगेर राजा चर्चित बने । त्यहाँबाट हिँडेर राजा पटलहरा (पटिहानी) पुगे । कनकजिरा धानको भात खाएर

राजा र घोडाहरू पटलहरामा आराम गरे । पटलहराबाट राजा केशरमहल (दरबार) आइपुगे ।

॥ समाप्त ॥

(ख) भलछन् राजा (भुमरी)

यो हो...हो... अरे भलछन् रजवा हो

पोखरा खेनावे.....५.....५

हे पोखराक याँटे हो राजा

बन्हावे चार घाट.....

हो राजा पोखराक । .....ये हो.....हो ..... भलछन् २

ये हाथीकी दाँते हो राजा

बन्हावे चार घाट

हाथीकी दाँत .....। .....ये हो.....हो ..... भलछन् २

हाँरे बीचत पोखरीया हो राजा

जाठीया (काठको खम्बा) त गडाई

बीच त पोखरीया हो ..... । .....ये हो.....हो ..... भलछन् २

दीरीया रे हो बराई

जाठीया उपर हो राजा..... । .....ये हो.....हो ..... भलछन् २

॥ वराँट ॥

स्रोत : लक्ष्मण चौधरी, सिमलटाँडी, चितवन

नेपाली रूपान्तरण

ए हो हो ..... भलछन् (नाम) राजाले पोखरी खनाए (खने) । ए, पोखरीको चारै ढिलमा चार घाट बनाए । ए राजा, पोखरीमा..... पोखरीको चार घाटमा । दाहा सहितको हात्ती बनाए । पोखरीको बीचमा काठको खम्बा गाडे । जाठीया (खम्बा) मा बत्ती वाले ।

४.४ निष्कर्ष

चितवन जिल्लाको खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरू नौ प्रकारका छन् - पर्वगीत, कर्मगीत, संस्कार गीत, धार्मिक गीत, ऐतिहासिक गीत, निर्गुण गीत, चरित्र गीत, विलाप गीत र प्रेमगीत । सरल, सहज र प्रभावोत्पादक अभिव्यक्ति, अभिव्यक्ति तीव्रता

र लयात्मकता, उपदेशात्मकता, सार्वजनिक मौखिक प्रयोग, मनोरञ्जनात्मकता, स्थूल चित्रण, स्थान र सामयिकताको प्रभाव लोकगीतका विशेषताहरू हुन् ।

मानव र मानवेतर पात्रहरूको समेत प्रयोग भएका यी लोकगीतहरूमा थारू जातिको रीतिरिवाज, धर्म, संस्कृति, परम्परा, श्रम वा कर्म, नीति, प्रेमपन, पर्व र उत्सवको रौनक पक्ष प्रतिबिम्बित भएको छ । यहाँ सङ्कलित थारू लोकगीतहरू उपदेश प्रधान, नीतिप्रधान, घटनाप्रधान, मानवजन्य संस्कारप्रधान र प्रेमभावप्रधान पनि छन् । यी सबै गीतको प्रस्तुति सन्दर्भ अलग-अलग रहेको छ । यी सबै गीतको थारू भाषाको रूप र तिनको रूपान्तरणहरूसमेत यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५.१ सारसङ्क्षेप

प्रस्तुत 'चितवन, खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीत' शीर्षकको यो अध्ययनपत्र पाँच परिच्छेदमा विभाजित छ ।

परिच्छेद एक अध्ययन परिचयसँग सम्बन्धित छ । यसमा परिचय, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययन कार्यको औचित्य, अध्ययन कार्यको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन विधि र अध्ययनको रूपरेखा शीर्षकहरू रहेका छन् ।

दोस्रो परिच्छेद खैरहनी-१, ज्यामिरेका थारूहरूको अवस्थितिसित सम्बन्धित छ । यसमा चितवन जिल्लाको परिचय, थारू जातिको परिचय, थारू जातिको व्युत्पत्ति र अर्थ, खैरहनी-१ ज्यामिरे थारूबस्तीको भौगोलिक अवस्थिति, बसोबास गर्नेहरूको धर्म र संस्कृति, चितवन जिल्लामा थारूको बसोबास, क्षेत्र र जनसङ्ख्या, थारू भाषा, चितवनको थारू लोकसाहित्य र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । ज्यामिरेको पूर्वमा खैरहनी नगरपालिकाको पर्सा बजार, पश्चिममा रत्ननगर नगरपालिकाको टाँडी बजार, उत्तरमा रत्ननगरकै पिठुवा गाउँ र दक्षिणतर्फ रत्ननगरकै हाजिपुर गाउँ पर्दछ । यहाँका थारूजाति सरल स्वभावका, मिलनसार र सहयोगी छन् । यिनीहरू आफ्नो धर्म, संस्कृति, भाषा, भेषभूषालाई पहिचान ठान्दछन् । आजभोलि कतिपय व्यक्तिहरू पत्रपत्रिका, लेखरचना र कृति प्रकाशनका माध्यमबाट थारू लोकसाहित्यलाई उर्वर बनाउने कार्यमा निरन्तर क्रियाशील भएको पाइएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद लोकगीतको सैद्धान्तिक स्वरूपसित सम्बन्धित छ । लोकगीतको परिचय, लोकगीतको व्युत्पत्ति, अर्थ र परिभाषा, लोकगीतको परिभाषा, लोकगीतका विशेषताहरू, लोकगीतको वर्गीकरण, लोकगीतका तत्त्वहरू, लोकगीतको अध्ययन परम्परा र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको अध्ययनसित सम्बन्धित छ । यसमा अध्ययनक्षेत्रमा प्रचलित थारू लोकगीत, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू

लोकगीतका विशेषता र ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ प्रस्तुत गरिएको छ ।

पाँचौँ परिच्छेदमा परिच्छेद एकदेखि परिच्छेद चारसम्म वर्णित विषयवस्तुहरूको सारसङ्क्षेपको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । साथै अन्तमा समग्र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

खैरहनी-१, चैनपुरमा नौ प्रकारका थारू लोकगीतहरू प्रचलित छन् । पहिलो प्रकारको लोकगीत पर्वगीत हो । यस्ता लोकगीतहरूमा थारूजातिको प्रमुख पर्व जितियामा गाइने गीत समावेश गरिएको छ । दोस्रो प्रकारको लोकगीतमा धर्मकर्मसम्बन्धी धार्मिक गीत समावेश गरिएको छ । यसमा ईश्वर वा भगवान्लाई प्रशन्न बनाउने गीतको माध्यमबाट प्रार्थना गरिएको छ । तेस्रो प्रकारको लोकगीतमा संस्कार गीत पर्दछ । थारू जातिमा विवाह हुँदा गाउने लोकगीतहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । चौथोमा कर्मगीत पर्दछ । यस्ता गीतले धान तथा घैयाको बीउ काढ्दा, रोप्दा, गोड्दा, काट्दा बसेर गाउने गीतको रूपमा चित्रण गरेको छ । पाँचौँ प्रकारको लोकगीतमा विलाप गीत पर्दछ । यस्ता विलापगीतले महिनावारी नभएकी तर विवाहयोग्य नारीको यौनतृष्णा कस्तो हुन्छ, भन्ने प्रसङ्गलाई चित्रण गरेको हुन्छ । रामकथामा आधारित लोकगीतहरू छैटौँ प्रकारमा उल्लेख गरिएको छ । सातौँ प्रकारमा चरित्रगीतलाई समावेश गरिएको छ । यस्ता गीतहरूमा मानवको बानी, व्यहोरा वा चरित्रलाई चित्रण गर्दै सत्मार्गमा लाग्न निर्देशित गरेको हुन्छ । आठौँ प्रकारमा प्रेमगीत र नवौँ प्रकारमा ऐतिहासिक गीत रहेको छ ।

५.२ समग्र निष्कर्ष

नेपाल बहुजाति, बहुभाषिक, बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक देश हो । विविधतामा एकता भने भन्ने नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको फूलबारीको रूपमा चिनिएको देश हो । सबै जातजातिलाई चिनाउने आ-आफ्नै मौलिक धार्मिक, सांस्कृतिक पक्षहरू रहेका छन् । फरक जातजातिहरूको हुलमा आफ्नो पहिचान परम्परादेखि नै राख्दै आएका थारू जातिहरू चितवनको आदिवासीको रूपमा परिचित छन् । यो जाति सांस्कृतिक अनि लोकसाहित्यका दृष्टिकोणमा समृद्ध छ । लोकगीत पनि यस जातिको एक प्रमुख लोकविधा हो । यहाँका थारूहरू लोकगीत कृषि कार्य गर्दा, विविध पर्व मनाउँदा, संस्कार कर्म गर्दा, धार्मिक कार्य गर्दा लोकगीत गाउने गर्दछन् । आजभोलि यस क्षेत्रका थारूहरू पनि आफ्नो धर्म, संस्कृति,

साहित्य र परम्परा जोगाउन जागरुक भएका छन् । पर्वको अवसरमा ठाउँ-ठाउँमा मञ्च बनाएर कार्यक्रम गर्न थालिएको छ, भने अनुसन्धाताहरूले लोकसाहित्यसम्बन्धी लेख, रचना र फुटकर रूपमा कृतिहरूको समेत प्रकाशन गर्न थालेका छन् । यस कार्यले थारू जातिको भाषा, साहित्य, संस्कृति र मौलिकपनालाई जोगाउन र सम्बर्धन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । त्यसैले यसको संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्नु सबै राष्ट्र नेपाली तथा लोकसाहित्यप्रेमीको कर्तव्य हो । समग्रमा यस अध्ययनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

यसरी खैरहनी-१, ज्यामिरेमा प्रचलित थारू लोकगीतहरूको अध्ययनका क्रममा अपनाइएका विधिहरू, गीतका तत्त्वहरू र विशेषताहरूलाई समावेश गर्दै सो स्थानमा प्रचलित नौ प्रकारका लोकगीतहरूलाई तिनको प्रस्तुति, सन्दर्भ र मूलपाठ र नेपाली रूपान्तरणसहित प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनले आगामी दिनमा थारू जातिको लोकगीतसम्बन्धी अध्येताहरूका लागि महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने छ ।

सन्दर्भसामग्रीसूची

- खनाल, यदुनाथ (२०४९), **साहित्यिक चर्चा** (दो. संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- खराल, गणेशप्रसाद (१९९२), *नेपालमा बोलिने थारू भाषिका*, अप्रकाशित विद्यावारिधी
अध्ययनपत्र, वाराणसी : काशी हिन्दु विश्वविद्यालय ।
- गैरे, ईश्वरीप्रसाद (२०६०), **लोकसाहित्य पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली
निबन्ध**, काठमाडौं : दीक्षान्त पुस्तक भण्डार ।
- चौधरी, केवल (२०५८), **हमार सनेस** (वर्ष १, अङ्क १), *बुढापाकाक कहावत अनुसार थारूक
उत्पत्ति*, चितवन : सम्पा. विक्रम चौधरी ।
- चौधरी, मनिता र अजय चौधरी (२०६३), **चितवन थारू संस्कृति स्मारिका**, चितवन : थारू
कल्याणकारिणी सभा, क्षेत्र नं. ६ ।
- चौधरी, महेश दैहित (२०३९), **नाचनचवा** (भाग १), *भुमरा गीत*, दाङ : सम्पा. शान्ति
चौधरी ।
- डगर (२०६७), दाङ : थारू समाज सङ्घ ।
- थापा, धर्मराज (२०५०), **चितवन दर्पण**, चितवन : ? (पृ. ८०) ।
- थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी (२०४१), **नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना**, काठमाडौं :
त्रि.वि. पा.वि.के. ।
- थारू संस्कृति (२०४१), ललितपुर-काठमाडौं : थारू कल्याणकारिणी सभा ।
- थारू त्रैमासिक सङ्हाती, (२०७०-२०७१), चितवन : सिर्जनशील थारू समाज, बहेरा ।
- धिताल, कोमल (२०५७), सिर्जना (अङ्क ९), *प्रकृति सम्पदा र थारू लोकगीतको संरक्षण* ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५७), **नेपाली लोकगीतको आलोक**, विराटनगर : वीणा प्रकाशन ।
- प्रज्ञाश्री** (२०६८), वर्ष १ र २, अङ्क १ र २, भरतपुर : वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस ।
- फुन्नी** (२०४०), वर्ष १, अङ्क १, चितवन : थारू कल्याणकारिणी सभा ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५८), **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाडौं : एकता बुक्स ।

रा.यो.आ. (२००१), केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, नेपाल ।

लौठा डेगा (२०५८) (वर्ष १, अङ्क १), नवलपरासी : थारू कल्याणकारिणी सभा ।

सापकोटा, होमनाथ (२०४१), 'गुल्मेली लोकगाथा सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण',
स्नातकोत्तर अध्ययनपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग ।

सिंह, प्रफुल्लकुमार (१९६८), **मौन थारू लोकगीत** (पूर्वी थारू ओकामैथली लोकगीतको
सङ्कलन), विराटनगर : पूर्वाञ्चल पुस्तक भण्डार ।

हमार यगुवा (२०६६) (वर्ष १ र २, अङ्क १ र २), ललितपुर : थारू कल्याणकारी सभा ।

शर्मा, जनकलाल र कृष्णबम मल्ल (२०६०), **राप्ती उपत्यका**, चितवन : चितवन अध्ययन
केन्द्र, भरतपुर ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुङ्गटेल (२०६३), **लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य**,
काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

परिशिष्ट : एक

थारू-नेपाली शब्दार्थसूची

थारू भाषा	नेपाली भाषा	थारू भाषा	नेपाली भाषा	थारू भाषा	नेपाली भाषा
इसेबसु	पर्खन्छु	गिध	गिद्ध	पछियेसे	पश्चिमबाट
उछरत	उछिट्टिएको	इशरा	ईश्वर	दखिनसे	दक्षिणबाट
उद्वास	उठीबास	औदैवो	ओढाउने	खियैवों	खुवाउने
एघरी	एकछिन	चिचरा	अनदीको भात	फलवा	फलफूल
औते	उता	कचहेरी	बैठक, सभा	गहनी	एकदम, ज्यादै
चदरी	च्यादर	गेवरा	भंगेरा	नेटवा	नाटक
गोसीनिया	मालिकनी	जैवो	जान्छु	गोहमी	गुर्मी
केचुहा चुइची	बिहान बोल्ने चरा	गेउरी	भंगेरी	डारकहोनी	रुखको हाँगा काट्दा
खोरोइ	नुहाउनु	चेरीया	केटी	कौवा	काग
सीपन	ट्यार्लिङ कपडा	इन्दिने	भोलि	बगरीकी	साटा धान
आसेसरा	पिँढी	मानरी	मादल	ओसही	त्यसै
धीमीरी	मधुरो	कछावे	शृङ्गार गर्नु	हाँरी	हजुर
कल्पोइ	दुःख दिनु	जैसे	जसरी	कान्ह	काँध
चुनरीया	रड	किरामकौडा	कीटपतङ्ग	यबीर	अविर
कुरीपाइ	खन्याउनु	याशा	आश	पुरबेसे	पूर्वबाट
संवरो	केटी	कहँवा	कहाँबाट	सोनक	सुन
हलुमाने	हनुमान्	दुबराही	आँगन	पियर	पहेँलो
गोसइया	बूहाले	फनाके	सजाएर	नैखो/नाही	हैन/छैन
डोलिया	डोली	भुठे	भुटो	सुगनाक	सुगा
विरहुनी	विलौना	तिरिया	गीत	बारी	विवाहयोग्य कुमारी
विरहुनी	विलौना	भदैयाक	भदैरे	यभरन	जलन, लेप
सजिया	ओछ्यान	पुतहु	बुहारी	यखनात	अहिले
पुजके	काटन	हिमालयी	मन लगाएर	पैडा	बाटो
बढी	बाढी	डगोर	गोरेटो बाटो	बरीसल	बस्यो

पोसले	पालेको	बथुवा	साग	फाना	पासो
वाकबकेवा	एक चरो	पखियाइली	पखेटा आएको	साजनवाजन	बाजागाजा
पथरा	ढुङ्गा	दोमासे	दुई महिना	वरियार	बलियो
कौन	कुन	बटियाके	बटुलेर	भौजी	भाउजु
पोकरी	पोको	साँवल	गहुँगोरो	पसरली	फिजाएको
डोमिनी	डोम जातिकी महिला	लेखे	लागि	पुता	बच्चा
छिकनीयारी	छेस्का	कहावे	कहिन्छ, भनिन्छ	लोभीयारी	मुग्ध
खाम्हा	खम्बा	तखरीयारी	तरवार	यजोध्या	अयोध्या
भुवरी	कुमारी	गडावे	गाडियो	छौणी	छोरी/स्त्री
चनरवा	चन्द्रमा	लीरा	विवाहित महिला	भगता	भक्त (भक्ति मानव)
लगली	लाग्यो	जटा	कपाल	वराँट	समाप्त
हिलौना	हल्लायो	भुरा	केटाकेटी	चितवरी	मनपरेको
दइयारी	आमा	मछियारी	माछा	दिर्पा	दियो
धरसी	राखेको	नणकाई	फाल्नु	निभाइ	पकाउनु
नीजकुज	सुनसान	बाठनी	तरुनी	बौनी	छाया
मडसी	माग्नु	मनेवा	मान्छे	यरिया	कचिया
याजु	आज	यार	मित्र, मित	यौनिया	गोठालो
लेहरा	माइत	सङ्घाती	साथी	सपदेली	जिम्मा लगाउनु
सयान	जवान	सलमत	सहमत	सेज	ओछ्यान/विस्तार
सोइठ	अल्छी	हदफद	हतार	हिन्दिनवा	आजभोलि
सेनुरवा	सिन्दुर	चुरला	चुरा		

लक्ष्मण चौधरी (वर्ष ७५) सँग जानकारी लिदै

फिरला महतो (वर्ष ६०) सँग जानकारी लिदै

सुमित्रा महतो (वर्ष ५५) सँग जानकारी लिदै

भमटा नृत्यका सहभागीहरू